

I. BORNSTEIN.

Struktura zawodowa i społeczna ludności żydowskiej w Polsce*)

Uwagi ogólne.

Ludność żydowska w Polsce nie tworzy odrębnego organizmu gospodarczego, będącego czymś oderwanym od otoczenia. Zarówno dzisiejszy układ stosunków zawodowych, jak też zmiany, zachodzące w strukturze gospodarczej ludności żydowskiej, są wywołane przez głęboko sięgające i wiążące się z całością gospodarczego życia procesy historyczne. Szczególnie w czasach ostatnich w strukturze zawodowej Żydów w Polsce zachodzą bardzo istotne przesunięcia, będące wynikiem bądź to procesów przejściowych, bądź też przyczyn strukturalnych.

Celem niniejszej pracy jest odtworzenie stanu obecnego struktury zawodowej i społecznej Żydów w Polsce właśnie na tle zmian zaszłych w ostatnich latach.

Pragniemy jednak zaznaczyć, że dane, którymi rozporządzamy, nie zawsze są dostateczne do uwypuklenia całości istniejącego zjawiska. Niemniej sądzimy, że poruszenie zagadnienia przyczyni się do uzupełnienia materiałów i wyjaśnienia charakteru interesującej nas sprawy.

Praca niniejsza oparta jest na materiałach statystycznych otrzymanych z Głównego Urzędu Statystycznego lub też na podstawie publikacji wyników spisu powszechnego przez G. U. S.

Zbadanie dla okresu międzypisowego tendencji rozwojowej zjawisk przez nas rozpatrywanych wymaga uprzednio rozpatrzenia zakresu niektórych pojęć w obu spisach i stopnia ich porównywalności. Pozostaje to w związku z pewnymi różnicami w metodach opracowania obu spisów. Pominięcie tego faktu może prowadzić niejednokrotnie do błędnych wniosków, opartych na zestawieniu materiału nieporównywalnego.

Poruszymy tutaj tylko różnice najbardziej istotne, mogące wywrzeć pewien znaczniejszy wpływ na wyniki porównywania w dziedzinie omawianych zagadnień zawodowych.

W dziedzinie stosunków zawodowych oba spisy przyjęły za podstawę istot-

*) Fragment większej pracy, która ukaże się w wydawnictwach Instytutu Badań Spraw Narodowościowych.

ne źródła zarobkowania ludności niezależnie od właściwych, wyuczonych zawodów stałych. Zajęcia zarobkowe klasyfikowano według miejsca pracy osób opisanych, t. j. według działów produkcji względnie wymiany, obejmujących przedsiębiorstwa i instytucje, w których wykonywana jest czynność zarobkowa.

W klasyfikacji grup zawodowych w obu spisach istnieją jednak zasadnicze różnice, które zmusiły do dokonania szeregu rozrachowań, umożliwiających porównanie między r. 1921 a r. 1931. Starano się przy tym w miarę możliwości przystosować dane pierwszego spisu do klasyfikacji spisu drugiego.

Porównywalność wszystkich działów komplikuje sprawa bezrobotnych. W r. 1931 bezrobotni zostali zaklasyfikowani według ich ostatniego miejsca pracy i zaliczeni do odnośnych działów zawodów. W r. 1921 zostali wydzieleni jako osobna grupa. Dla umożliwienia porównania między spisami G. U. S. przeprowadził dla ogółu ludności w r. 1921 szacunek bezrobotnych według działów zawodu, wniosując na podstawie ich zawodu subiektywnego^r (zestawienie dla r. 1921 o miejscu poprzedniej pracy).

Brak analogicznych danych dla ludności żydowskiej uniemożliwił tego rodzaju szacunek. W tym wypadku włączyliśmy dla r. 1921 wszystkich bezrobotnych do działu „przemysł i górnictwo”, ponieważ z tego działu rekrutuje się na ogół znaczna większość bezrobotnych. Powoduje to pewne podniesienie się odsetka ludności, zatrudnionej w r. 1921 w przemyśle i górnictwie, a zatem także i obniżenie jego wzrostu. Przydzielenie bezrobotnych do tego działu daje jednak w rezultacie błąd mniejszy, aniżeli zupełne ich pominięcie.

Przy przejściu do poszczególnych działów wytaniają się trudności przy zestawianiu rolnictwa oraz przemysłu i górnictwa dla obu okresów. Są one spowodowane niejednakowym traktowaniem spornej grupy robotników nieokreślonych, t. j. osób, które nie wypełniły na formularzu rubryki, dotyczącej przedsiębiorstwa dającego im zatrudnienie.

W r. 1921 zaliczano do rolnictwa tych robotników nieokreślonych, którzy byli spisani w miejscowościach liczących poniżej 2 tys. mieszkańców, w roku zaś 1931 tych, którzy mieszkali w miejscowościach wiejskich nieuprzemysłowionych lub słabo uprzemysłowionych. Resztę robotników bliżej nieokreślonych zaliczono w r. 1921 do grupy „bez bliższego określenia... zawodu”, a w r. 1931 na ogół do działu „górnictwo i przemysł”.

Poza tymi zasadniczymi przeliczeniami niezbędne były i inne dla uzgodnienia zakresu obu spisów, głównie dla działu „handel i ubezpieczenia”.

Przegrupowania, dokonane dla działów zawodowych w r. 1931, uwarunkowały różnice w odsetkach dla ludności rozpatrywanej według działów zawodu oraz dla ludności — według stanowiska społecznego i działów zawodu.

W dziedzinie stosunków społecznych punktem wyjścia drugiego spisu było m. in. wyodrębnienie osób czynnych zawodowo, t. j. posiadających samodzielne

źródło utrzymania, zarobkowe lub inne (np. emeryci, osoby przebywające w szpitalach, przytułkach, więźniowie i t. p.) od członków ich rodzin, biernych zawodowo, będących na ich utrzymaniu. Do czynnych zawodowo zaliczeni są również pomagający członkowie rodziny.

Ci ostatni zostali wydzieleni w r. 1921 jako odrębna grupa, podczas gdy w r. 1931 są wykazywani w stanowisku społecznym głowy rodziny. Dlatego też dla zestawienia liczby samodzielnych w obu okresach spisowych włączono dla r. 1921 pomagających członków rodziny do samodzielnych.

Uzyskanie pełnej porównywalności materiału spisowego wymagało poza wyżej wymienionymi przeliczeniami także uzgodnienia dla obu spisów granic administracyjnych, które uległy przesunięciom w okresie tych dziesięciu lat. To też w miarę możliwości w tablicach porównujących dane r. 1931 i 1921 podane zostały liczby w tych samych granicach administracyjnych. Dla szeregu zagadnień brak jednak dotychczas uzgodnionych pod tym względem zestawień dla obu spisów.

Brak analogicznych danych dla ludności żydowskiej sprawia, że wszystkie liczby dla r. 1921 i r. 1931 są podawane w granicach obu spisów. W tym wypadku wynika błąd jest przypuszczalnie niewielki, ponieważ przyłączenie terenów wiejskich do miast nie wywołało masowego przyrostu Żydów w tych miastach. Czynniki ten ma wydatnie większe znaczenie przy badaniu procesów, przebiegających wśród ludności nieżydowskiej.

Mimo tych wszystkich zastrzeżeń porównanie danych spisowych z obu okresów pozwala wysnuć wnioski o zasadniczej tendencji rozwojowej struktury zawodowej i społecznej ludności żydowskiej i nieżydowskiej.

1. Układ stosunków zawodowych w państwie i w poszczególnych dzielnicach.

1. Z jakich zawodów utrzymuje się ludność Polski?
Przede wszystkim przystąpimy do ustalenia liczby ludności w Polsce, która utrzymuje się z poszczególnych dziedzin życia gospodarczego i społecznego. Po otrzymaniu tła ogólnego, będziemy mogli przejść do omówienia stosunków zawodowych wśród ludności żydowskiej.

Na pierwsze pytanie postawione u góry przez nas daje nam odpowiedź tablica pierwsza.

Z tablicy tej (str. nast.) widać, że na 100 osób w Polsce — 60,6 utrzymuje się z rolnictwa, 0,7 — z ogrodnictwa, prawie co 5-ta osoba żyje z przemysłu i rzemiosła (19,4% — powyżej 6 milionów ludzi), każda 16-ta osoba utrzymuje się z handlu (6,1% — około 2 milionów ludzi), co 30-ta osoba (3,6%) z komunikacji i transportu, 9,6% (około 3 milionów ludzi) z innych zawodów.

Struktura zawodowa w poszczególnych dzielnicach kraju różni się od ogólnego

Tabl. 1. Ludność Polski czynna i bierna według działów zawodów i grup województw (w tysiącach).

r. 1931

| Województwa | Razem | Rolnictwo | Ogrodn. i leśn. | Górnictwo i przemysł | Handel i ubezpiecz. | Komun. i transp. | Inne |
|--------------------|--------|-----------|--------------------|-------------------------|------------------------|---------------------|-------|
| Centralne | 13.378 | 7.388 | 98 | 3.225 | 985 | 465 | 1.216 |
| Wschodnie | 5.550 | 4.362 | 36 | 471 | 231 | 111 | 340 |
| Zachodnie | 4.482 | 1.705 | 62 | 1.389 | 260 | 328 | 739 |
| Południowe | 8.506 | 5.892 | 38 | 1.093 | 467 | 249 | 766 |
| Polska | 31.916 | 19.347 | 234 | 6.178 | 1.943 | 1.153 | 3.061 |
| w odsetkach. | | | | | | | |
| Centralne | 100 | 55,2 | 0,7 | 24,1 | 7,4 | 3,5 | 9,1 |
| Wschodnie | 100 | 78,6 | 0,6 | 8,5 | 4,1 | 2,0 | 6,2 |
| Zachodnie | 100 | 38,0 | 1,4 | 31,0 | 5,8 | 7,3 | 16,5 |
| Południowe | 100 | 69,3 | 0,4 | 12,8 | 5,1 | 2,9 | 9,0 |
| Polska | 100 | 60,6 | 0,7 | 19,4 | 6,1 | 3,6 | 9,6 |

nej przeciętnej. Tak np. w woj. zachodnich tylko 50% ludności żyje z zajęć rolniczych, natomiast w woj. południowych $\frac{3}{4}$ ludności, we wschodnich zaś nawet $\frac{4}{5}$ utrzymuje się z rolnictwa.

Pod względem jednorodności struktury zawodowej, z punktu widzenia ludności rolniczej, Polska zajmuje trzecie (60,6%) miejsce w Europie po Rosji (77,6%) i Bułgarii (74,6%), natomiast przed Finlandią (59,4%). Najmniejszy odsetek ludności rolniczej posiadają Niemcy (20,9%) i Szwajcaria (22,7%).

W ciągu 10 lat, t. j. od pierwszego spisu powszechnego w roku 1921, zażyły pewne zmiany w strukturze zawodowej ludności, szczególnie w grupie rolniczej, której odsetek spadł z 63,9% na 60,9%. Pewien spadek notujemy również w handlu (1,1%).

2. Z jakich zawodów utrzymuje się ludność żydowska i nie-żydowska.

Dotychczasowe uwagi dotyczyły ogółu ludności w Polsce. Obecnie przejdziemy do przedstawienia stosunków zawodowych według wyznania, ograniczając pytanie do wyodrębnienia ludności wyznania mojżeszowego spośród ogółu ludności.

Na to pytanie daje nam odpowiedź tablica 2. (str. 48).

Zestawienia poniższe dają nam — dla 5-ciu zasadniczych grup zawodowych — jasny obraz struktury zawodowej z podziałem na ludność żydowską i nie-żydowską w poszczególnych dzielnicach kraju. O ile chodzi o działy zawodowe, widzimy, iż w rolnictwie na 100 osób zaledwie 0,6% stanowią Żydzi, 99,4% — nie-Żydzi. Odsetek ten występuje prawie w każdym województwie.

Pewne odchylenia zauważamy w dziale „ogrodnictwo”. Przeciętna udziału Żydów dla całej Polski wynosi 4,2%. Inaczej sytuacja ta przedstawia się już np. w województwach wschodnich; w woj. nowogródzkim Żydzi-ogrodnicy

stanowią 11,8% wszystkich ogrodników tego województwa; w wileńskim — 9,1, poleskim — 6,8 itd.

Odchylenia powyższe jeszcze jaskrawiej występują w większych miastach, jak to zobaczymy z następującego zestawienia:

Żydzi i nie-Żydzi, utrzymujący się z ogrodnictwa w większych miastach.

1931 r.

Czynności i bierni w odsetkach:

| | Ogółem | Żydzi | nie-Żydzi |
|----------|--------|-------|-----------|
| Warszawa | 100,0 | 18,9 | 81,1 |
| Łódź | 100,0 | 5,5 | 94,5 |
| Wilno | 100,0 | 10,5 | 89,5 |
| Kraków | 100,0 | 1,5 | 98,5 |
| Lwów | 100,0 | 10,1 | 82,9 |

Stosunkowo wyższy udział Żydów w powyższym dziale zawodowym w dużych miastach tłumaczy się wzmożonym w ostatnich czasach dążeniem Żydów do zajmowania się ogrodnictwem. Należy jednak tu zaznaczyć, że stosunkowo wysoki udział procentowy Żydów w tym dziale jest też wynikiem małej liczby bezwzględnej osób, utrzymujących się z tego źródła zarobkowego. Tak np. w Krakowie mamy ogółem 7 Żydów, którzy utrzymują się z ogrodnictwa, podczas gdy nie-Żydzi wynoszą 465. W Wilnie mamy na ogólną ilość 1441 ogrodników — 152 Żydów, w Warszawie — 881 Żydów na ogólną ilość 4651.

Prawie we wszystkich pozostałych działach zawodowych nie-Żydzi stanowią bezwzględną większość. Jedynie w grupie handlowej Żydzi reprezentowani są wybitnie silniej niż nie-Żydzi. Mianowicie z handlu i ubezpieczeń utrzymuje się w Polsce około 2 mil. ludzi (1.943.263 osób), z czego Żydzi stanowią 1.140 tys. (58,6%). Odsetek ten zmienia się w niektórych dzielnicach kraju. W woj. wschodnich na 100 osób, utrzymujących się z handlu, Żydzi stanowią 80. Do tego odsetka zbliżają się również w woj. południowych.

Z zajęć grupy przemysłowej i rzemieślniczej na każde 100 osób w Polsce utrzymuje się 21,2 Żydów i 78,8 nie-Żydów. Odchylenia od tego odsetka występują w woj. wschodnich, gdzie prawie połowę wspomnianego działu zawodowego stanowi ludność żydowska.

Wreszcie w grupie „komunikacja i transport” na każde 100 osób, utrzymujących się z tego źródła, Żydzi stanowią 12,1 osób.

3. Jaka część danej ludności (żydowskiej i nieżydowskiej) utrzymuje się z każdego działu zawodowego?

Z przytoczonych wyżej danych widzimy, że prawie 1/3 (78,8%) całej ludności żydowskiej w Polsce żyje z 2-ch podstawowych źródeł zarobkowych:

Tabl. 2. Ludność w Polsce czynna i bierna zawcadowo

| Województwa i miasta | Z a - | | | | | |
|------------------------|-----------|----------|-----------|---------|-------------|-------|
| | Ogółem | | Rolnictwo | | Ogrodnictwo | |
| | Ogółem | Żydzi | Ogółem | Żydzi | Ogółem | Żydzi |
| Warszawa | 1171.898 | 352.659 | 4.671 | 333 | 4.651 | 881 |
| | 100,0 | 30,1 | 100,0 | 7,1 | 100,0 | 18,9 |
| Warszawskie | 2529.228 | 219.124 | 1538.900 | 2.664 | 234.82 | 1.013 |
| | 100,0 | 8,7 | 100,0 | 0,1 | 100,0 | 4,3 |
| Łódzkie bez Łodzi | 2027.381 | 175.998 | 1276.273 | 2.435 | 13.010 | 471 |
| | 100,0 | 8,7 | 100,0 | 0,2 | 100,0 | 3,6 |
| Łódź | 604.629 | 202.497 | 1.941 | 105 | 1.051 | 58 |
| | 100,0 | 33,5 | 100,0 | 5,4 | 100,0 | 5,5 |
| Kieleckie | 2935.697 | 317.020 | 1667.902 | 7.036 | 21.479 | 592 |
| | 100,0 | 10,8 | 100,0 | 0,4 | 100,0 | 2,8 |
| Lubelskie | 2464.936 | 314.340 | 1749.084 | 9.700 | 18.197 | 1.418 |
| | 100,0 | 12,7 | 100,0 | 0,5 | 100,0 | 7,8 |
| Białostockie | 1643.844 | 197.365 | 1149.275 | 5.814 | 15.728 | 1.250 |
| | 100,0 | 12,6 | 100,0 | 0,5 | 100,0 | 7,9 |
| Wileńskie bez Wilna | 1080.868 | 55.790 | 87.103 | 6.652 | 7.274 | 665 |
| | 100,0 | 5,1 | 100,0 | 7,6 | 100,0 | 9,1 |
| Wilno | 195.071 | 55.006 | 5.168 | 227 | 1.441 | 152 |
| | 100,0 | 28,2 | 100,0 | 4,4 | 100,0 | 10,5 |
| Nowogródzkie | 1057.147 | 82.872 | 871.152 | 5.209 | 7.525 | 888 |
| | 100,0 | 7,8 | 100,0 | 0,6 | 100,0 | 11,8 |
| Poleskie | 1131.939 | 113.988 | 912.133 | 8.035 | 7.814 | 531 |
| | 100,0 | 10,1 | 100,0 | 0,8 | 5100,0 | 6,8 |
| Wołyńskie | 2085.574 | 207.792 | 1655.750 | 10.689 | 11.859 | 733 |
| | 100,0 | 10,0 | 100,0 | 0,6 | 100,0 | 6,1 |
| Poznańskie | 2106.500 | 7.211 | 99.909 | 63 | 32.392 | 2 |
| | 100,0 | 0,3 | 100,0 | 0,0 | 100,0 | 0,0 |
| Pomorskie | 1080.138 | 3.447 | 555.967 | 52 | 22.427 | — |
| | 100,0 | 0,3 | 100,0 | 0,0 | 100,0 | — |
| Śląskie | 1295.027 | 18.938 | 157.489 | 173 | 7.111 | 4 |
| | 100,0 | 1,5 | 100,0 | 0,1 | 100,0 | 0,1 |
| Krakowskie bez Krakowa | 2078.516 | 117.104 | 1360.022 | 8.650 | 9.082 | 90 |
| | 100,0 | 5,6 | 100,0 | 0,6 | 100,0 | 1,0 |
| Kraków | 219.286 | 56.515 | 1.958 | 100 | 472 | 7 |
| | 100,0 | 25,8 | 100,0 | 5,1 | 100,0 | 1,5 |
| Lwowskie bez Lwowa | 2815.178 | 242.810 | 2142.262 | 31.740 | 13.164 | 488 |
| | 100,0 | 8,6 | 100,0 | 1,5 | 100,0 | 3,7 |
| Lwów | 312.231 | 99.595 | 3.372 | 613 | 1.042 | 105 |
| | 100,0 | 31,9 | 100,0 | 18,1 | 100,0 | 10,1 |
| Stanisławowskie | 1480.285 | 139.746 | 1105.434 | 13.764 | 7.096 | 206 |
| | 100,0 | 9,4 | 100,0 | 1,3 | 100,0 | 2,9 |
| Tarnopolskie | 1600.406 | 134.117 | 1273.183 | 11.989 | 7.539 | 269 |
| | 100,0 | 8,3 | 100,0 | 0,9 | 100,0 | 3,5 |
| Ogółem | 31915.779 | 3113.934 | 19346.948 | 126.043 | 233.836 | 9.823 |
| | 100,0 | 9,7 | 100,0 | 0,6 | 100,0 | 4,2 |

z „górnictwa i przemysłu” oraz z „handlu i ubezpieczeń”. Na pierwszym miejscu idzie grupa „rzemiosła i przemysłu”, z której żyje na każde 100 Żydów 42,2, na drugim miejscu — grupa „handel i ubezpieczenia”, z której żyje 36,6 osób.

wg. działów zawodu i województw 1931 r.

| Górnictwo i przemysł | | Handel i ubezpieczenia | | Komun. i transport | | Inne | |
|----------------------|----------|------------------------|----------|--------------------|---------|----------|---------|
| Ogółem | Żydzi | Ogółem | Żydzi | Ogółem | Żydzi | Ogółem | Żydzi |
| 499.697 | 162.206 | 235.038 | 120.705 | 104.623 | 17.146 | 323.218 | 51.388 |
| 100,0 | 23,4 | 100,0 | 51,3 | 100,0 | 16,4 | 100,0 | 16,9 |
| 536.174 | 105.310 | 139.913 | 75.607 | 88.445 | 11.931 | 202.314 | 22.599 |
| 100,0 | 19,6 | 100,0 | 54,0 | 100,0 | 13,5 | 100,0 | 11,1 |
| 451.724 | 88.337 | 111.471 | 59.756 | 49.790 | 8.047 | 125.113 | 16.952 |
| 100,0 | 19,5 | 100,0 | 53,6 | 100,0 | 16,2 | 100,0 | 13,5 |
| 375.973 | 107.277 | 103.214 | 61.273 | 29.271 | 9.298 | 93.179 | 24.486 |
| 100,0 | 28,5 | 100,0 | 59,3 | 100,0 | 31,7 | 100,0 | 26,2 |
| 785.956 | 145.388 | 177.716 | 119.507 | 87.278 | 14.127 | 195.366 | 30.370 |
| 100,0 | 18,5 | 100,0 | 67,2 | 100,0 | 16,2 | 100,0 | 15,5 |
| 343.389 | 145.735 | 143.901 | 111.823 | 57.720 | 16.253 | 152.645 | 29.411 |
| 100,0 | 42,4 | 100,0 | 77,7 | 100,0 | 28,1 | 100,0 | 19,2 |
| 232.359 | 99.290 | 73.904 | 52.015 | 48.169 | 11.569 | 124.409 | 27.427 |
| 100,0 | 42,7 | 100,0 | 70,3 | 100,0 | 24,0 | 100,0 | 22,0 |
| 62.854 | 20.016 | 25.567 | 19.444 | 16.179 | 3.593 | 51.891 | 5.420 |
| 100,0 | 31,8 | 100,0 | 76,0 | 100,0 | 22,2 | 100,0 | 10,4 |
| 67.719 | 22.893 | 35.070 | 17.823 | 19.755 | 2.978 | 65.918 | 10.933 |
| 100,0 | 33,8 | 100,0 | 50,8 | 100,0 | 15,1 | 100,0 | 16,6 |
| 74.591 | 36.908 | 31.952 | 25.629 | 16.074 | 4.553 | 55.853 | 9.685 |
| 100,0 | 49,4 | 100,0 | 80,2 | 100,0 | 28,2 | 100,0 | 17,3 |
| 88.953 | 55.308 | 38.671 | 31.402 | 23.053 | 5.983 | 61.315 | 12.729 |
| 100,0 | 62,1 | 100,0 | 81,2 | 100,0 | 26,0 | 100,0 | 20,7 |
| 176.610 | 79.606 | 99.955 | 83.300 | 136.202 | 9.865 | 105.198 | 23.599 |
| 100,0 | 45,1 | 100,0 | 83,3 | 100,0 | 7,2 | 100,0 | 22,4 |
| 473.416 | 1.719 | 136.596 | 4.104 | 153.910 | 53 | 318.277 | 1.270 |
| 100,0 | 0,3 | 100,0 | 3,0 | 100,0 | 0,0 | 100,0 | 0,4 |
| 208.028 | 837 | 56.287 | 1.774 | 83.746 | 7 | 153.683 | 777 |
| 100,0 | 0,4 | 100,0 | 3,1 | 100,0 | 0,0 | 100,0 | 0,5 |
| 707.151 | 5.927 | 66.799 | 9.803 | 90.003 | 225 | 266.474 | 2.806 |
| 100,0 | 0,7 | 100,0 | 14,6 | 100,0 | 0,2 | 100,0 | 1,0 |
| 360.744 | 33.327 | 90.550 | 57.290 | 79.550 | 2.517 | 172.568 | 15.230 |
| 100,0 | 9,2 | 100,0 | 62,1 | 100,0 | 3,1 | 100,0 | 8,8 |
| 67.128 | 18.165 | 45.492 | 25.627 | 16.469 | 1.168 | 87.767 | 11.448 |
| 100,0 | 27,1 | 100,0 | 56,3 | 100,0 | 7,1 | 100,0 | 13,0 |
| 277.934 | 68.697 | 129.060 | 106.384 | 62.227 | 6.063 | 190.531 | 29.438 |
| 100,0 | 24,7 | 100,0 | 82,4 | 100,0 | 9,7 | 100,0 | 15,4 |
| 93.653 | 33.638 | 64.152 | 39.802 | 31.382 | 3.784 | 118.630 | 21.653 |
| 100,0 | 35,9 | 100,0 | 62,0 | 100,0 | 12,1 | 100,0 | 18,2 |
| 163.791 | 45.144 | 65.660 | 55.741 | 37.475 | 5.955 | 100.829 | 18.936 |
| 100,0 | 27,5 | 100,0 | 84,9 | 100,0 | 15,9 | 100,0 | 18,7 |
| 130.115 | 37.567 | 72.295 | 61.705 | 21.778 | 4.236 | 95.496 | 18.351 |
| 100,0 | 28,8 | 100,0 | 85,3 | 100,0 | 19,4 | 100,0 | 19,2 |
| 6177.959 | 1313.295 | 1943.263 | 1140.514 | 1153.099 | 139.351 | 3060.674 | 384.908 |
| 100,0 | 24,2 | 100,0 | 58,6 | 100,0 | 12,1 | 100,0 | 12,5 |

Dalej występują zawody „rolnicze” i „komunikacja i transport”, z których utrzymuje się 4,4% i 4,5% ogółu Żydów, wreszcie poważna grupa „innych” (dokładnej analizy tej grupy dokonamy później), reprezentowana odsetkiem 12,4 na każde 100 Żydów.

Tabl. 3. Ludność żydowska w Polsce czynna i bierna wg działań zawodów i grup województw (w odsetkach). 1931 r.

| Województwa | Razem | Rolnictwo | Ogrodn. i leśn. | Górnictwo i przemysł | Handel i ubez. | Komun. i transp. | Inne |
|------------------|-------|-----------|--------------------|-------------------------|-------------------|---------------------|------|
| Centralne . . . | 100 | 1,6 | 0,3 | 48,0 | 33,7 | 5,0 | 11,4 |
| Wschodnie . . . | 100 | 6,0 | 0,6 | 41,7 | 34,3 | 5,4 | 12,0 |
| Zachodnie . . . | 100 | — | — | 30,0 | 53,3 | — | 16,7 |
| Południowe . . . | 100 | 8,5 | — | 30,0 | 43,8 | 3,1 | 14,6 |
| Polska . . . | 100 | 4,0 | 0,3 | 42,2 | 36,6 | 4,5 | 12,4 |

Dane powyższe dotyczą całej Polski. Jak wygląda powyższy obraz w poszczególnych dzielnicach kraju (patrz tabl. 4)?

Ułożyliśmy 3 grupy województw:

Otóż w 1-szej grupie województw i miast większych, jak Warszawa, warszawskie, Łódź, łódzkie, kieleckie, lubelskie, białostockie i poleskie, co drugi Żyd żyje z rzemiosła i przemysłu.

Do drugiej grupy województw i wyodrębnionych miast należą wileńskie, Kraków, Lwów, stanisławowskie, tarnopolskie, śląskie, gdzie co 3-ci Żyd żyje z przemysłu i rzemiosła.

Wreszcie do trzeciej grupy zaliczamy ziemie zachodnie, gdzie co 4-ty Żyd żyje z tego działu pracy.

Co się zaś tyczy handlu sytuacja ta przedstawia się w poszczególnych dzielnicach jak następuje:

Około połowy ludności żydowskiej żyje z handlu w województwach: śląskim, krakowskim, tarnopolskim.

Około $\frac{2}{5}$ ludności żydowskiej żyje z handlu w województwach: stanisławowskim, lwowskim, wotyńskim.

Około $\frac{1}{3}$ ludności żydowskiej żyje z handlu w województwach: warszawskim, łódzkim, kieleckim, wileńskim, nowogródzkim.

Około $\frac{1}{4}$ ludności żydowskiej żyje z handlu w woj. białostockim i poleskim.

Z powyższych danych można wyciągnąć wniosek następujący:

W okręgach przemysłowych i tych miejscowościach, gdzie Żydzi żyją w zwartych masach, odsetek utrzymujących się z handlu jest mniejszy, Żydzi natomiast garną się do rzemiosła i przemysłu. Im mniejszy zaś odsetek Żydów w danym województwie, tym większy jest ich udział w handlu, jak to widać w województwach zachodnich, gdzie aż co 2-gi Żyd żyje z handlu.

Jeszcze kilka słów o strukturze handlu żydowskiego. Otóż, jak już wiadomo, z handlu żyje 1.140.514 Żydów w Polsce, z czego 960.110, czyli 84,2%, żyje z handlu towarowego (do tej liczby wchodzi również około 80.000 handlarzy wędrownych i domokrąźców). Poza tym do handlu zaliczone zostały zakłady gastronomiczne w liczbie 47.012 (4,1% całego handlu żydowskiego).

Tabl. 4. Żydzi i nie-Żydzi w Polsce według zawodu i województw (w liczbach względnych).

1931 r.

| Województwa i miasta | | C z y n n i i b i e r n i | | | | | |
|-----------------------------|-----------|---------------------------|---|-------------------------|---------------------------|----------------------------|------|
| | | Z a w ó d | | | | | |
| | | Ogółem | Rolnictwo, ogrodnictwo, leśn. i ryboł. | Górnictwo i przemysł | Handel i ubezpieczenia | Komunikacja i transport | Inne |
| Warszawa | Żydzi | 100,0 | 0,3 | 46,0 | 34,2 | 4,9 | 14,6 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 1,0 | 41,2 | 13,9 | 10,7 | 33,2 |
| Warszawskie | Żydzi | 100,0 | 1,6 | 48,1 | 34,5 | 5,5 | 10,3 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 67,5 | 18,7 | 2,7 | 3,3 | 7,8 |
| Łódzkie (bez Łodzi) | Żydzi | 100,0 | 1,6 | 50,2 | 33,9 | 4,6 | 9,7 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 69,7 | 19,6 | 2,7 | 2,2 | 5,8 |
| Łódź | Żydzi | 100,0 | 0,1 | 52,9 | 30,3 | 4,6 | 12,1 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 0,7 | 67,0 | 10,3 | 5,0 | 17,0 |
| Kieleckie | Żydzi | 100,0 | 2,3 | 45,9 | 37,7 | 4,5 | 9,6 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 64,3 | 24,4 | 2,2 | 2,8 | 6,3 |
| Lubelskie | Żydzi | 100,0 | 3,5 | 46,4 | 35,6 | 5,2 | 9,3 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 81,8 | 9,2 | 1,4 | 1,9 | 5,7 |
| Białostockie | Żydzi | 100,0 | 3,4 | 50,4 | 26,4 | 5,9 | 13,9 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 80,2 | 9,1 | 1,5 | 2,5 | 6,7 |
| Wileńskie (bez Wilna) | Żydzi | 100,0 | 13,1 | 35,9 | 34,9 | 6,4 | 9,7 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 89,6 | 4,1 | 0,6 | 1,2 | 4,5 |
| Wilno | Żydzi | 100,0 | 0,7 | 41,6 | 32,4 | 5,4 | 19,9 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 4,5 | 32,2 | 12,4 | 11,3 | 39,6 |
| Nowogródzkie | Żydzi | 100,0 | 7,2 | 44,6 | 31,0 | 5,5 | 11,7 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 89,6 | 3,9 | 0,6 | 1,2 | 4,7 |
| Poleskie | Żydzi | 100,0 | 6,9 | 48,8 | 27,7 | 5,3 | 11,3 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 89,7 | 3,3 | 0,7 | 1,6 | 4,7 |
| Wołyńskie | Żydzi | 100,0 | 5,4 | 38,4 | 40,1 | 4,8 | 12,3 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 88,2 | 5,2 | 0,9 | 1,4 | 4,3 |
| Poznańskie | Żydzi | 100,0 | 1,0 | 23,8 | 56,9 | 0,7 | 17,6 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 48,9 | 22,4 | 6,3 | 7,3 | 15,0 |
| Pomorskie | Żydzi | 100,0 | 0,9 | 24,4 | 51,8 | 0,2 | 22,7 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 53,7 | 19,2 | 5,1 | 7,8 | 14,2 |
| Śląskie | Żydzi | 100,0 | 0,6 | 31,4 | 52,0 | 1,2 | 14,8 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 13,0 | 55,0 | 4,4 | 7,0 | 20,6 |
| Krakowskie (bez Krakowa) | Żydzi | 100,0 | 7,4 | 28,5 | 49,0 | 2,2 | 12,9 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 69,9 | 16,6 | 1,7 | 3,9 | 8,0 |
| Kraków | Żydzi | 100,0 | 0,2 | 32,1 | 45,4 | 2,1 | 20,2 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 1,4 | 30,0 | 12,2 | 9,4 | 46,9 |
| Lwowskie (bez Lwowa) | Żydzi | 100,0 | 13,2 | 28,3 | 43,9 | 2,5 | 12,1 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 82,6 | 8,1 | 0,9 | 2,2 | 6,2 |
| Lwów | Żydzi | 100,0 | 0,7 | 33,8 | 40,0 | 3,8 | 21,7 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 1,7 | 28,1 | 11,5 | 13,0 | 45,6 |
| Stanisławowskie | Żydzi | 100,0 | 9,9 | 32,3 | 39,9 | 4,3 | 13,6 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 81,9 | 8,9 | 0,7 | 2,4 | 6,1 |
| Tarnopolskie | Żydzi | 100,0 | 9,1 | 28,0 | 46,0 | 3,2 | 13,7 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 86,3 | 6,3 | 0,7 | 1,2 | 5,5 |
| Ogółem | Żydzi | 100,0 | 4,4 | 42,2 | 36,6 | 4,5 | 12,3 |
| | nie-Żydzi | 100,0 | 67,5 | 16,9 | 2,8 | 3,5 | 9,3 |

Z pośrednictwa żyje w Polsce 46.000 Żydów, t. j. zaledwie 4% ogółu Żydów utrzymujących się z handlu. Z innych gałęzi handlu i ubezpieczeń czerpie środki do życia 87.381 Żydów (7,7% ogółu Żydów utrzymujących się z handlu).

Poświęcimy też kilka słów rolnictwu żydowskiemu. Otóż według spisu z r. 1931 z rolnictwa żyło 126.043 Żydów (bez ogrodnictwa, leśnictwa i rybołówstwa), czyli co 24 Żyd w Polsce żył z pracy rolnej. Najwięcej rolników Żydów liczą województwa południowe, gdzie co 10-ty Żyd tej dzielnicy żyje z rolnictwa. To samo mniej więcej ma miejsce w województwie wileńskim, gdzie rolnictwo stanowi główny zawód dla 13% Żydów. W nowogródzkim, poleskim i wołyńskim 6% Żydów żyje z rolnictwa. W pozostałych województwach odsetek Żydów, utrzymujących się z rolnictwa, waha się między 1 — 3%.

Wracając do analizy materiałów stat. o specyficzności struktury zawodowej wśród Żydów przytaczamy jeszcze następujące zestawienie:

Struktura zawodowa ludności żydowskiej i nie-żydowskiej
w 1931 r.

| | na 100 Żydów żyło z działów | na 100 nie-Żydów |
|-------------------------|-----------------------------|------------------|
| Roln. wraz z ogrodn. | 4,4 | 67,5 |
| Górnictwo i przemysł | 42,2 | 16,9 |
| Handel i ubezpieczenia | 36,6 | 2,8 |
| Komunikacja i transport | 4,5 | 3,5 |
| Inne | 12,3 | 9,3 |

Odsetki powyższe dotyczą całej ludności w miastach i we wsiach. Sytuacja zmienia się radykalnie, gdy przeprowadzimy porównanie między obiema kategoriami ludności miejskiej. Okazuje się mianowicie, iż w niżej wymienionych miastach odsetki w grupie rzemieślniczo-przemysłowej wyrównują się, a nawet odsetek Żydów jest tu większy niż nie-Żydów.

Z przemysłu i rzemiosła żyło w r. 1931:

| | Żydów % | nie-Żydów % |
|-------------|------------|----------------|
| w Warszawie | 46,6 | 41,2 |
| w Łodzi | 52,9 | 67,0 |
| w Wilnie | 41,6 | 32,2 |
| we Lwowie | 33,8 | 28,1 |

Z powyższych danych widać, iż w większych miastach, oprócz Łodzi, odsetek utrzymujących się z rzemiosła i przemysłu jest wśród Żydów większy, niż u nie-Żydów.

Oczywiście, że konstrukcja grupy rzemieślniczo-przemysłowej wśród Żydów jest inna, niż u nie-Żydów. Żydzi bowiem zatrudnieni są w specjalnych zawodach rzemieślniczych. Do tej sprawy powrócimy później.

O ile zaś chodzi o udział Żydów i nie-Żydów w handlu w miastach, przedstawia się, jak następuje:

Zyło z handlu w miastach

| | na 100 Żydów | na 100 nie-Żydów |
|-------------|--------------|------------------|
| w Warszawie | 34,2 | 13,9 |
| w Łodzi | 30,3 | 10,3 |
| w Krakowie | 45,4 | 12,2 |
| w Lwowie | 40,0 | 11,5 |

U Żydów więc przeciętnie co 3-cia osoba w większych miastach żyje z handlu, u nie-Żydów zaledwie co 7-ma.

Omówienia wyżej przytoczonych zestawień cyfrowych potraktowane były pod kątem widzenia geograficznego rozmieszczenia zawodów. Otrzymaliśmy odpowiedź na pytania, dotyczące bezwzględnej i względnej liczby ludności w poszczególnych grupach województw według działu zawodowego.

Poświęcimy też nieco miejsca sprawie odsetka ludności, żyjącej z każdego działu zawodowego w poszczególnych dzielnicach kraju:

Tabl. 5. Ludność Polski, czynna i bierna według działów zaw. w poszczególnych wódsetkach grupach województw. r. 1931.

| Województwa | Razem | Rolnictwo | Ogrodn. i leśnictwo | Górnictwo i przemysł | Handel i ubezp. | Komunik. i transport | Inne |
|----------------------|-------|-----------|---------------------|----------------------|-----------------|----------------------|-------|
| Centralne | 42,0 | 38,2 | 41,8 | 52,2 | 50,7 | 40,3 | 39,7 |
| Wschodnie | 17,4 | 22,5 | 15,8 | 7,6 | 11,9 | 9,6 | 11,1 |
| Zachodnie | 14,0 | 8,8 | 26,5 | 22,5 | 13,4 | 28,5 | 24,1 |
| Południowe | 26,6 | 30,5 | 15,9 | 17,7 | 24,0 | 21,6 | 15,0 |
| Polska | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 |

Z tablicy powyższej widać, iż na każdym 100 mieszkańców w Polsce 38,2% żyjących z rolnictwa przypada na województwa centralne; odsetki żyjących z ogrodnictwa (41,8%), komunikacji (40,3%) i innych (39,7%) zbliżają się do ogólnego odsetka ludności tej dzielnicy kraju (42,0%); przekroczenie przeciętnej następuje w grupie przemysłowej (52,2) i w grupie handlowej (50,7).

W woj. wschodnich udział w rolnictwie wynosi 22,5%; w grupie ogrodniczej — odsetek (15,8%) zbliża się do przeciętnej ludności tej dzielnicy (17,4%), poniżej przeciętnej znajduje się grupa przemysłowa, gdzie z każdego 100 osób tylko 7,6 żyje w tej grupie województw ze wspomnianego źródła, podobnie grupa handlowa (11,9%) jest niższa o 1/3 od ogólnego odsetka ludności, przypadającej na tę grupę województw (17,4%), wreszcie z komunikacji i transportu żyje w woj. wschodnich tylko 9,6%.

W woj. zachodnich mieszka 14% ludności całej Polski. Grupa handlowa odpowiada temu odsetkowi (13,9). Niższy odsetek notujemy w grupie rolniczej, z której tylko 8,8% ogółu przypada na województwa zachodnie.

Wydatnie natomiast przekracza odsetek ludności zatrudnionej w grupach „Komunikacja i transport” (28,5), ogrodniczej (26,5) i wreszcie przemysłowej (22,5).

W woj. południowych mieszka 26,6% całej ludności Polski, natomiast 30,5% żyjących z rolnictwa, 24,0% z handlu, 21,6% z komunikacji, 17,7% z przemysłu, 15,9% z ogrodnictwa, 15% z innych.

Dane powyższe ilustrują dobitnie rozmieszczenie zawodów w Polsce.

Na 100 mieszkańców, którzy żyją z rolnictwa, prawie $\frac{2}{5}$ skupia się w woj. centralnych, $\frac{1}{3}$ — w woj. południowych, powyżej $\frac{1}{5}$ — w woj. wschodnich, $\frac{1}{12}$ — w woj. zachodnich.

Inaczej kształtuje się już grupa ogrodnicza — powyżej $\frac{2}{5}$ mamy w woj. centralnych, $\frac{1}{4}$ w woj. zachodnich, po $\frac{1}{6}$ w woj. wschodnich i południowych.

W grupie przemysłowej idą na I-szym miejscu woj. centralne: na każde 100 osób w Polsce, utrzymujących się z tego działu zawodowego — 52 mieszka w woj. centralnych. Drugie miejsce zajmują woj. zachodnie — 22,5, trzecie — woj. południowe — 17,7 i wreszcie — najmniej uprzemysłowiona dzielnica — woj. wschodnie 7,6.

W grupie handlowej na 100 osób, które żyją z tego źródła dochodu w Polsce, połowa (50,7) mieszka w woj. centralnych, prawie $\frac{1}{4}$ (24,8) w woj. południowych, mniej więcej po $\frac{1}{8}$ w woj. wschodnich i zachodnich.

Przejdźmy teraz do rozmieszczenia ludności żydowskiej, utrzymującej się z poszczególnych działów zawodowych.

Tabl. 6. Ludność żydowska czynna i bierna wg. działów zawodów w odsetkach, przypadających na poszczególne grupy województw na podstawie spisu z r. 1931.

| Województwa | Razem | Rolnictwo | Ogrodn. i leśn. | Górnictwo i przemysł | Handel i ubezp. | Komun. i transp. | Inne |
|----------------------|-------|-----------|-----------------|----------------------|-----------------|------------------|-------|
| Centralne | 57,1 | 22,2 | 60,0 | 65,0 | 52,8 | 63,3 | 52,7 |
| Wschodnie | 16,5 | 24,6 | 30,0 | 16,3 | 15,5 | 19,4 | 16,1 |
| Zachodnie | 1,0 | — | — | 0,7 | 1,4 | — | 1,3 |
| Południowe | 25,4 | 53,2 | 10,0 | 18,0 | 30,3 | 17,3 | 29,9 |
| Polska | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 |

Widzimy, iż na każde 100 Żydów w Polsce prawie $\frac{3}{5}$ (57,9) mieszka w woj. centralnych. Prawie we wszystkich działach zawodowych (poza rolnictwem) odsetek zatrudnionych przekracza przeciętną ludności żydowskiej tej dzielnicy. Jedynie z rolnictwa tylko 22,2% całego działu zawodowego skupia się w tej grupie województw.

W woj. wschodnich mieszka $\frac{1}{6}$ część ludności żydowskiej w Polsce. Jedynie odsetek (24,6 i 30,0) ludności żydowskiej żyjącej z rolnictwa i ogrodnictwa przekracza ogólny odsetek ludności żydowskiej w tych województwach; odsetek zatrudnionych w innych działach zawodowych odpowiada mniej więcej odsetkowi ludności żydowskiej danej dzielnicy.

W woj. południowych mieszka około 25% całej ludności żydowskiej Polski. Odsetek zatrudnionych w rolnictwie wynosi w tej dzielnicy 53,2 ogółu żydowskiej ludności rolniczej w Polsce. W handlu odsetek dobiega zaledwie przeciętnej ludności (30,3).

A więc na każdych 100 Żydów, którzy żyją z rolnictwem, przeszło połowa mieszka w woj. południowych, $\frac{1}{4}$ we wschodnich i powyżej $\frac{1}{5}$ w centralnych.

Inaczej jest z ogrodnictwem: na każdych 100 ogrodników-Żydów 60 mieszka w woj. centralnych, 30 we wschodnich, tylko 10 w południowych.

W przemyśle i rzemiośle na każdych 100 Żydów, utrzymujących się z tego źródła, 65 mieszka w województwach centralnych, natomiast we wschodnich i południowych tylko po 16 i 18.

W handlu na każdych 100 Żydów — 52,6 mieszka w woj. centralnych, 30,3 w woj. południowych i 15,5 w woj. wschodnich.

Ciekawie przedstawia się również rozmieszczenie głównych zawodów wśród ludności nie-żydowskiej w Polsce.

Tabl. 7. Ludność nieżydowska w Polsce, czynna i bierna, według działów zaw. w odsetkach w poszczególnych grupach wojew. r. 1931

| Województwa | Razem | Rolnictwo | Ogrodn. i leśnictwo | Górnictwo i przemysł | Handel i ubez. | Komunik. i transport | Inne |
|----------------------|-------|-----------|---------------------|----------------------|----------------|----------------------|-------|
| Centralne | 40,3 | 38,3 | 41,1 | 48,8 | 47,9 | 37,2 | 37,9 |
| Wschodnie | 17,5 | 22,5 | 14,7 | 5,3 | 6,7 | 8,3 | 10,3 |
| Zachodnie | 15,4 | 8,9 | 27,7 | 28,3 | 30,4 | 32,3 | 27,5 |
| Południowe | 26,8 | 30,3 | 16,5 | 17,6 | 15,0 | 22,2 | 24,3 |
| Polska | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 |

Na 100 nie-Żydów, utrzymujących się z przemysłu i rzemioła, $\frac{2}{5}$ mieszka w woj. centralnych, powyżej $\frac{1}{4}$ w woj. zachodnich (czyli 2 razy więcej, niż wynosi odsetek ludności nieżydowskiej zamieszkałej w tej dzielnicy). Podobny podział cechuje również grupę handlową ludności nieżydowskiej.

4. Przesunięcia w strukturze zawodowej ludności.

Ciekawe i pouczające wnioski wyciągnąć można, badając zmiany i przesunięcia w strukturze zawodowej ludności żydowskiej w okresie lat 1921—1931, oczywiście ze wszystkimi zastrzeżeniami co do porównywalności między pierwszym i drugim spisem (por. uwagi ogólne).

Przesunięcia (tabl. 8.) odbyły się prawie we wszystkich działach zawodowych.

Tak więc w roku 1921 na 100 Żydów żyło z rolnictwa 5,7, w roku zaś 1931 — tylko 4,4. Spadek tej grupy wynosi więc prawie 25%.

W dziale „przemysł i rzemioła” w roku 1921 było na 100 Żydów — 39,5, w roku 1931 — 42,2. Wzrost wynosi tu 8%.

W dziale „handel i ubezpieczenia” odsetek zatrudnionych w stosunku do

Tabl. 8. Przesunięcia w strukturze zawodowej czynnej i biernej ludności żydowskiej w okresie 1921—1931 w liczbach względnych

| Województwa i miasta | Ogółem | | Rolnictwo, ogrodn., leśnictwo i rybołówstwo | | Górnictwo i przemysł | | Handel i ubezpiec. | | Komunikacja i transp. | | Inne | |
|----------------------|--------|-------|---|------|----------------------|------|--------------------|------|-----------------------|------|------|------|
| | 1921 | 1931 | 1921 | 1931 | 1921 | 1931 | 1911 | 1931 | 1921 | 1931 | 1921 | 1931 |
| Warszawa | 100,0 | 100,0 | 0,2 | 0,3 | 43,3 | 46,0 | 41,6 | 34,2 | 5,1 | 4,9 | 9,8 | 14,6 |
| Warszawskie | 100,0 | 100,0 | 2,3 | 1,6 | 42,9 | 48,1 | 41,3 | 34,5 | 3,7 | 5,5 | 9,8 | 10,3 |
| Łódzkie | 100,0 | 100,0 | 1,1 | 0,8 | 47,3 | 51,7 | 39,2 | 31,9 | 3,9 | 4,6 | 8,5 | 10,9 |
| Kieleckie | 100,0 | 100,0 | 3,1 | 2,3 | 40,8 | 45,9 | 43,6 | 37,7 | 3,2 | 4,5 | 9,3 | 9,6 |
| Lubelskie | 100,0 | 100,0 | 4,8 | 3,5 | 42,1 | 46,4 | 40,5 | 35,6 | 3,2 | 5,2 | 9,4 | 9,3 |
| Białostockie | 100,0 | 100,0 | 5,8 | 3,4 | 51,1 | 50,4 | 28,4 | 26,4 | 4,0 | 5,9 | 10,7 | 13,9 |
| Nowogrodzkie | 100,0 | 100,0 | 11,2 | 7,2 | 44,1 | 44,6 | 31,1 | 31,0 | 3,6 | 5,5 | 10,0 | 11,7 |
| Poleskie | 100,0 | 100,0 | 12,8 | 6,8 | 44,6 | 48,9 | 28,7 | 27,8 | 3,8 | 5,3 | 10,1 | 11,2 |
| Wołyńskie | 100,0 | 100,0 | 6,3 | 5,4 | 35,0 | 38,4 | 45,8 | 40,1 | 3,2 | 4,8 | 9,7 | 11,3 |
| Poznańskie | 100,0 | 100,0 | 1,3 | 1,0 | 32,7 | 23,8 | 55,4 | 56,9 | 1,0 | 0,7 | 9,6 | 17,6 |
| Pomorskie | 100,0 | 100,0 | 2,6 | 0,8 | 35,1 | 24,5 | 51,6 | 54,8 | 1,1 | 0,2 | 9,6 | 22,7 |
| Krakowskie | 100,0 | 100,0 | 7,6 | 5,0 | 29,2 | 29,7 | 50,9 | 47,8 | 2,3 | 2,1 | 10,0 | 15,4 |
| Lwowskie | 100,0 | 100,0 | 10,5 | 9,5 | 29,6 | 29,9 | 45,4 | 42,7 | 2,4 | 2,9 | 12,1 | 15,0 |
| Stanisławowskie | 100,0 | 100,0 | 15,2 | 9,9 | 29,6 | 32,3 | 40,7 | 39,9 | 3,2 | 4,3 | 11,3 | 13,6 |
| Tarnopolskie | 100,0 | 100,0 | 10,5 | 9,1 | 27,1 | 28,0 | 47,8 | 46,0 | 2,6 | 3,2 | 12,0 | 13,7 |
| Ogółem | 100,0 | 100,0 | 5,7 | 4,4 | 39,5 | 42,2 | 41,2 | 36,6 | 3,5 | 4,5 | 10,1 | 12,3 |

ogółu ludności żydowskiej uległ skurczeniu z 41,2 w roku 1921 na 36,6 w r. 1931, t. j. z górą — 10%.

Dla wyraźnego podkreślenia zmian i przesunięć w strukturze zawodowej między obu spisami dokonaliśmy przeliczenia odchyień wskaźnikowych dla poszczególnych działów (przy podstawie równej 100 w r. 1921).

Tabl. 9. Przesunięcia w strukturze zawodowej czynnej i biernej ludności żydowskiej w okresie 1921—1931 w liczbach względnych

Wskaźnik: rok 1921:100

| Województwa i miasta | Ogółem | Rolnictwo, odrodn., leśn. i ryb. | Górnictwo i przemysł | Handel i ubezpieczenia | Komunikacja i transp. | Inne |
|----------------------|--------|----------------------------------|----------------------|------------------------|-----------------------|-------|
| Warszawa | 113,5 | 214,2 | 120,7 | 93,4 | 107,8 | 168,9 |
| Warszawskie | 107,6 | 71,9 | 120,7 | 89,9 | 159,8 | 113,4 |
| Łódzkie | 115,7 | 83,4 | 126,5 | 94,4 | 134,4 | 150,3 |
| Kieleckie | 105,4 | 80,7 | 118,6 | 91,1 | 145,9 | 109,1 |
| Lubelskie | 109,9 | 78,5 | 120,4 | 96,0 | 177,5 | 108,9 |
| Białostockie | 101,6 | 60,2 | 100,9 | 94,4 | 149,4 | 131,5 |
| Nowogrodzkie | 111,3 | 71,5 | 112,5 | 111,0 | 171,3 | 130,2 |
| Poleskie | 102,3 | 54,7 | 112,0 | 98,8 | 145,9 | 113,4 |
| Wołyńskie | 125,1 | 108,1 | 138,2 | 110,4 | 188,1 | 146,7 |
| Poznańskie | 69,4 | 53,7 | 50,5 | 71,2 | 53,5 | 127,3 |
| Pomorskie | 116,6 | 38,2 | 81,1 | 110,7 | 21,9 | 275,6 |
| Krakowskie | 113,4 | 74,9 | 107,3 | 106,5 | 105,7 | 174,5 |
| Lwowskie | 109,2 | 99,1 | 110,3 | 102,9 | 131,3 | 134,9 |
| Stanisławowskie | 98,7 | 64,6 | 107,7 | 96,7 | 130,7 | 118,4 |
| Tarnopolskie | 103,9 | 89,9 | 107,4 | 100,0 | 120,5 | 119,1 |
| Ogółem | 110,0 | 85,1 | 118,2 | 98,2 | 146,5 | 127,0 |

*) Bez woj. wileńskiego i śląskiego.

Prawie we wszystkich województwach notujemy poważny spadek ludności żydowskiej, utrzymującej się z rolnictwa; nawet w słynnym pod względem rolniczego zatrudnienia ludności żydowskiej województwie stanisławowskim wskaźnik spada do 64,6. Spadek w tym dziale w woj. zachodnich tłumaczy się emigracją elementu żydowskiego do miast, częściowo do Niemiec. Poważny spadek poza tym zanotować można w woj. poleskim (prawie połowa stanu z r. 1921), dalej w woj. białostockim i nowogródzkim. Na poziomie r. 1921 pozostały tylko woj. lwowskie i wołyńskie. Wszystkie pozostałe straciły po kilkanaście i nawet kilkadziesiąt punktów ze swego stanu posiadania z roku 1921.

Jedyną poważną powiększenie występuje w m. Warszawie, co tłumaczy się przede wszystkim małą ilością bezwzględną ogrodników Żydów w roku 1921. W tym roku, mianowicie, było w Warszawie rolników i ogrodników Żydów ogółem 543, w roku zaś 1931 liczba ta wzrosła do 1163.

Z wyżej przytoczonych danych widać, iż na ogół dział ten stracił około 25 tysięcy Żydów w stosunku do roku 1921. W większości dzielnic kraju ten wycinek pracy daje więc obecnie utrzymanie mniejszej liczbie Żydów, niż to było w roku 1921. Możliwe, że opuściła rolnictwo głównie ludność bierna. Czynni natomiast w rolnictwie zostali. Do sprawy tej wrócimy jeszcze przy rozpatrywaniu kwestii zawodowo-czynnych.

Drugi dział zawodowy, „handel”, wykazuje spadek do 98,2 w stosunku do 100 w roku 1921, z niewielkimi różnicami w poszczególnych województwach.

Pewien wzrost wykazuje dział „komunikacja”. Wskaźnik dla całej Polski wynosi 146,5 w stosunku do roku 1921. W woj. centralnych i wschodnich wskaźnik dochodzi nawet do 177 i 178. Przyczyna wspomnianego wzrostu tkwi przede wszystkim w rozwoju komunikacji autobusowej i t. zw. motoryzacji. Ponadto Żydzi biorą poważny udział w komunikacji i transporcie prywatnym. Do szczegółowej analizy tego działu wrócimy jeszcze później.

Dla bliższego zestawienia i porównania zaszytych zmian podajemy niżej (tabl. 10.) podobne przeliczenia odchyłeń wskaźnikowych dla poszczególnych działów zajęć ludności nieżydowskiej.

Widzimy, że wzrost ogólny ludności nieżydowskiej wyraża się wskaźnikowo 119,1. Są jednak województwa, które przekraczają tę przeciętną. Tak np. w woj. wołyńskim wskaźnik dochodzi do 147,5, w białostockim, nowogródzkim i w m. Warszawie — 130. Niższy poważnie wskaźnik jest dla woj. zachodnich (104 i 107). Reszta województw utrzymuje się mniej więcej na poziomie przeciętnej dla całej Polski (119).

Zupełnie inaczej przedstawia się jednak sytuacja, gdy badamy poszczególne działy zawodowe.

W rolnictwie ludność nieżydowska ogółem doszła w r. 1931 do 112 (1921

Tabl. 10. Przesunięcia w strukturze zawodowej ludności nieżydowskiej czynnej i biernej w okresie 1921—1931 wg. zawodów i województw.

Rok 1921=100

| Województwa | Ogółem | Rolnictwo, ogrodn. i ryb. | Górnictwo i przemysł | Handel i ubezpieczenia | Komunikacja i transp. | Inne |
|-----------------|--------|---------------------------|----------------------|------------------------|-----------------------|-------|
| Warszawa | 130,8 | 98,8 | 126,7 | 132,4 | 103,1 | 150,5 |
| Warszawskie | 120,9 | 109,1 | 175,9 | 172,7 | 150,0 | 122,2 |
| Łódzkie | 117,0 | 106,8 | 134,5 | 158,1 | 126,2 | 126,8 |
| Kieleckie | 112,7 | 107,7 | 138,4 | 145,9 | 120,1 | 150,4 |
| Lubelskie | 119,5 | 115,6 | 141,5 | 140,1 | 122,7 | 148,7 |
| Białostockie | 130,1 | 124,2 | 166,1 | 211,6 | 131,2 | 160,0 |
| Nowogródzkie | 130,1 | 128,2 | 97,3 | 291,5 | 151,9 | 233,2 |
| Poleskie | 132,1 | 128,6 | 161,4 | 265,4 | 102,4 | 224,4 |
| Wołyńskie | 147,5 | 143,4 | 152,1 | 234,9 | 214,3 | 230,5 |
| Poznańskie | 107,4 | 93,4 | 107,0 | 148,3 | 119,9 | 157,0 |
| Pomorskie | 104,2 | 85,1 | 110,4 | 170,0 | 154,8 | 192,9 |
| Krakowskie | 115,4 | 105,6 | 127,4 | 151,9 | 110,5 | 181,0 |
| Lwowskie | 111,6 | 112,2 | 118,6 | 141,6 | 113,9 | 146,6 |
| Stanisławowskie | 112,0 | 108,7 | 140,1 | 170,4 | 106,7 | 121,1 |
| Tarnopolskie | 112,9 | 110,6 | 132,4 | 207,3 | 114,0 | 123,3 |
| Polska | 119,1 | 112,4 | 131,8 | 154,4 | 122,3 | 152,5 |

— 100). Jedyne w woj. wołyńskim wzrost wyraża się wskaźnikiem 143,4, co wytłumaczyć należy wielką repatriacją ludności rolniczej po roku 1921. Dalej idą województwa białostockie, nowogródzkie i poleskie, gdzie wskaźnik dochodzi do 124—128. W innych województwach wskaźnik trzyma się mniej więcej na poziomie przeciętnej. Jedyne w woj. zachodnich, szczególnie zaś w pomorskim, notujemy spadek o 15 punktów. W tych województwach nastąpiło więc zmniejszenie się liczby ludności rolniczej.

Poważniejszy przyrost zaobserwować można w dziale „górnictwo i przemysł”. Przeciętna dla całej Polski wynosi tu 131,8. Przeważające stanowisko we wzroście tego działu dla ludności nieżydowskiej zajmuje województwo warszawskie, gdzie wskaźnik wynosi 175,9. Zjawisko to wytłumaczyć należy koncentracją w miastach podstałecznych ludności zajmującej się rzemiosłem oraz szeregiem przemysłów w okręgu podwarszawskim. Woj. białostockie, jako ośrodek przemysłowy, również stanowiło atrakcję dla powiększającej się ilości ludzi, utrzymującej się z tego działu. W innych województwach pozostaje poziom przeciętny dla całej Polski. Zmniejszenie się w stosunku do roku 1921 wykazuje jedynie woj. nowogródzkie. Woj. zachodnie i w tym dziale są słabo reprezentowane w rozwoju przemysłowym (107 i 110).

Silny wzrost wykazuje dział „handel i ubezpieczenia”. Dla całej Polski wskaźnik wynosi 154,4. W woj. wschodnich nastąpiło przekroczenie przeciętnej; przyczyna leży w małej ilości ludzi, utrzymującej się w r. 1921 z tego źródła zarobkowania. Liczby dla odnośnych województw wschodnich przedstawiają się tu następująco:

Ludność nieżydowska (czynni i bierni) w handlu i ubez.

| | | |
|--------------|-------|--------|
| Województwo | 1921 | 1931 |
| nowogórskie | 2.169 | 6.323 |
| poleskie | 2.739 | 7.269 |
| wołyńskie | 7.091 | 16.655 |
| tarnopolskie | 5.108 | 10.590 |

Ponadto, jak już zaznaczono, w ostatnim dziesięcioleciu powstał cały szereg instytucji ubezpieczeniowych w różnych dzielnicach kraju, jak również przedsiębiorstw handlowych popieranym przez Państwo i samorząd, co w rezultacie dało zatrudnienie większej ilości ludności nieżydowskiej. Nastąpił oczywiście również wzrost w handlu prywatnym, co znajdzie swój wyraz w naszych dalszych rozważaniach i analizach.

W dziale „komunikacja i transport” wskaźnik dla całej Polski wynosi 122,3 przy niewielkich odchyleniach w poszczególnych województwach.

II. Czynni i bierni w strukturze zawodowej ludności żydowskiej.

Na podstawie przytoczonych wyżej danych otrzymaliśmy już obraz ogólny struktury zawodowej ludności żydowskiej i nie-żydowskiej. Wiemy już, jakie są główne źródła utrzymania całej ludności, jak również ludności żydowskiej i nie-żydowskiej.

Chcąc jednak poznać wagę gatunkową poszczególnych warstw gospodarczych i społecznych, należy przeprowadzić analizę materiału statystycznego pod kątem widzenia tylko elementów czynnych w danym dziale zawodu. Należy więc wyeliminować biernych, celem stwierdzenia istotnej dyferencjacji zawodowej i społecznej ludności.

Pozwólmy sobie jednak przedtem przytoczyć kilka uwag o charakterze zasadniczym.

1. Pauperyzacja i jej wpływ na strukturę społeczną.

Jednym z czynników oddziałujących na strukturę społeczną ludności jest stopień jej pauperyzacji. Czym uboższy kraj — tym więcej biernych. Zubożenie ludności przyczynia się do powiększenia szeregów biernych. Bezrobocie w permanencji jest podłożem przyszłej warstwy zawodowo-biernych.

Pauperyzacja i zubożenie ludności nie zawsze jednak w swoim wyniku daje jednostronny efekt. Zubożenie, które powstało wskutek przyczyn przejściowych, wytrąca pewne warstwy proletariackie i drobno-mieszczańskie z dawnych stanowisk społecznych, pociąga jednak za sobą bierność, mającą charakter tymczasowy. Natomiast zubożenie, które trwa permanentnie lub też często się powtarza i jest wynikiem przyczyn głębszych, strukturalnych, przyczynia się nie tylko do zwiększenia, lecz równocześnie i do utrwalenia liczby zawodowo-biernych.

Charakter pauperyzacji ludności żydowskiej nie jest jednolity ani w czasie, ani też w terenie. Są bowiem okresy większego natężenia pauperyzacji (brak sezonu, duża ilość dzieci, choroby, katastrofy, pożary etc.), które wzmagają i potęgują zubożenie; są też tereny, gdzie pauperyzacja stworzyła nowy stan, nowe t. zw. między-warstwowe zespoły (to znaczy takie, których nie można zaliczyć ani do samodzielnych, ani też do najemnych) jak np. tych, którzy otrzymują pomoc od krewnych, od instytucji społecznych itd.

Pauperyzacja powyższa działa jednak zawsze dość intensywnie w kierunku powiększenia liczby biernych.

Przeprowadzone badania ustaliły, że pauperyzacja ludności żydowskiej doszła do takiego stopnia, że $\frac{1}{4}$ część ludności niektórych miast i miasteczek zmuszona jest zwracać się do instytucji społecznych o pomoc na święta¹⁾.

Niewątpliwie większa część zwracających się o pomoc to ofiary pauperyzacji, należące do grupy biernych w permanencji. Duży jednak odsetek tej wielkiej masy rekrutuje się z biernych sezonowych, okresowych, jak również z takich, którzy znajdują się w specyficznych warunkach, jeśli idzie o teren zamieszkania.

Wyżej cytowane fakty nie są tylko zjawiskiem powojennym. Jeszcze przed wojną w ostatnich latach XIX wieku wiele rodzin żydowskich w b. Kongresówce zwracało się o taką pomoc.

Badania przeprowadzone przez T-wo „Ica” w r. 1897²⁾ wykazują, że w roku 1897 odsetek rodzin żydowskich, zwracających się o pomoc na święta, wynosił:

| | |
|---|-----|
| w gub. kaliskiej, warszawskiej, siedleckiej, tomżyńskiej, płockiej i suwalskiej | 14% |
| „ „ wołyńskiej | 17% |
| „ „ lubelskiej, radomskiej, kieleckiej, piotrkowskiej | 22% |
| „ „ wileńskiej, grodzieńskiej | 22% |

Nie możemy, niestety, zatrzymać się dłużej nad powyższą sprawą. Pragniemy tylko podkreślić znaczenie pauperyzacji, jako jednej z głównych przyczyn wzrostu liczby zawodowo-biernych wśród Żydów.

2. Specyficzne zawody, które dają dużą ilość biernych.

Za jedną z dalszych przyczyn stosunkowo dużej ilości biernych należy wymienić specyficzność zawodów i zajęć zarobkowych u Żydów.

Weźmy np. grupę zawodów rzemieślniczych. Przeważają tu takie zawody, które związane są z sezonem, przy czym w roku występuje kilka sezonów w róż-

1) Por. Dr S. Berkowicz: Pomoc świąteczna dla ubogiej ludności żydowskiej. Biuletyn Ekonomiczno-Statyst., zeszyt 2, r. 1937.

2) „Sbornik materialow ob ekonomiceskom polożeni jewrejew w Rosii”. Petersburg 1904, Tom II, Dział V, str. 221—282.

nych odstępach czasu. Przeludnienie zawodów, nierównomierne rozmieszczenie warsztatów, konkurencja i wreszcie spadek konsumpcji — dają w wyniku dużo biernych dla danych zawodów.

Jak to wykazaliśmy gdzieindziej, znaczna część rzemieślników Żydów rekrutuje się z krawców i z szewców³⁾. Te dwa zawody stanowią mianowicie prawie połowę wszystkich rzemieślników, gdy reszta składa się z 54 zawodów, co daje przeciętnie stosunek 1% dla każdego zawodu.

Ta stosunkowo mała dyferencjacja zawodowa przyczynia się do zacieśnienia rodzajów pracy, co przynosi w skutkach przeludnienie w danym zawodzie i duży odsetek biernych.

Wreszcie wspomnieć należy o charakterze zawodów rzemieślniczych w większości rozpowszechnionych wśród Żydów. Są to więc zawody wykonywane przeważnie w małych warsztatach. Nie ma w nich norm określonych dla czynności członków rodziny. Jest to dowolny „rynek pracy”, raz czynny (w okresie wzmożonego sezonu), to znów bierny (w okresie sezonu martwego). Ta dowolność przyczynia się niewątpliwie do powiększenia ilości biernych wśród Żydów.

Wypada jeszcze zaznaczyć, iż charakter wykształcenia zawodowego wśród rzemieślników „żydowskich” był taki, że sztucznie podnosił ilość biernych, ponieważ czas nauki w tych rzemiostach trwał stosunkowo bardzo długo. W przemyśle, bowiem, w fabrykach, gdzie zatrudnieni są przeważnie nie-Żydzi, niema nauki w ogóle lub też trwa krótki czas, dzięki czemu ilość biernych jest mała, czy też w ogóle nie istnieje.

Ostatnim momentem, wpływającym na sztuczne podniesienie ilości biernych wśród rzemieślników Żydów, jest emigracja, która pochłonęła poważną część zawodowo czynnych żydowskich rzemieślników. Tak wielki odsetek krawców Żydów w Polsce nie był podyktowany tylko naturalnym dążeniem Żydów do tego rzemiosła lub wywołany również stosunkową łatwością zbytu własnej pracy. Jedną z głównych przyczyn wspomnianego wzrostu liczby osób w tym rzemiośle było zapotrzebowanie na krawców ze strony krajów imigracyjnych gdzie rozwijał się przemysł odzieżowy. Uczono się zatem krawiectwa, aby później móc łatwiej emigrować już z posiadanyim zawodem.

Jeszcze gorzej przedstawia się sytuacja w zawodach związanych z handlem i pośrednictwem. Według danych spisu powszechnego z r. 1921 — na 100 zawodowo czynnych w tym dziale zawodowym było 250 biernych, pomimo że członkowie pomagający w rodzinie zostali, jak zwykle, zaliczeni do zawodowo-czynnych. Sytuacja w powyższym dziale uległa ostatnio poważnej zmianie, niewątpliwie jednak istnieje jeszcze stosunkowo wysoki odsetek biernych w tym dziale.

A więc specyficzne zawody, rozpowszechnione wśród Żydów, małe zróż-

³⁾ Por. I. Bornstein: Rzemiosło żydowskie w Polsce, W-wa 1936.

niczkowanie zawodowe, cały szereg przyczyn ubocznych w związku z nauczaniem zawodu dla rynku wewnętrznego, jak również dla rynku zagranicznego, zmiany o charakterze sezonowym, mody i t. p., przyczyniają się łącznie do stosunkowo większej ilości biernych wśród Żydów, aniżeli wśród nie-Żydów.

3. Udział kobiety w pracy zawodowej.

Kobieta żydowska w ubiegłym stuleciu brała nieznaczny udział w pracy zarobkowej i zawodowej, co w rezultacie również dawało dużo biernych u Żydów. Nawet w rodzinie mieszczańskiej niezamożnej zajęcie zawodowe uznawane było za niegodne „przyzwoitej” rodziny.

P. Ad. J. Cohn, jeden z współpracowników cytowanej wyżej pracy statystycznej „Ica”, w ten sposób charakteryzuje ówczesne stosunki na tym odcinku⁴⁾.

„Jeszcze w niedalekiej przeszłości Żydówka rzemieślniczka stanowiła zjawisko wyjątkowe, jednostkowe, rzecz można; kobieta Żydówka zajmowała się raczej handlem, utrzymywaniem zajazdów i t. p., praca zaś rzemieślnicza uważana była za zajęcie ubliżające honorowi Żydówki z „dobrego domu”. Obecnie wszelako warunki życiowe znacznej uległy zmianie, coraz częstszym bywa popyt na wyroby kobiecej pracy rzemieślniczej i coraz częściej kobieta Żydówka, zrywająca z przesądami wieków minionych, staje w szeregach zawodowych”.

„W stosunku do ogólnej cyfry rzemieślników Żydów stanowią one 15,3%. Z ogólnej liczby Żydówek rzemieślniczek na 10 gubernii Królestwa Polskiego przypada 14.934. Najwięcej jest ich w gubernii lubelskiej (2.716) i radomskiej (2.262), najmniej w płockiej (760) i kieleckiej (632)”.

„Kobiety Żydówki zajmują się głównie przygotowywaniem strojów (4.014), kwaciarstwem, szyciem bielizny (17.331), pończosznictwem (5.700), wyrobem papierosów (1.700), rękawicznictwem (około 800) itp. Najwięcej jest krawców, których liczba wynosi 32.619”.

Uwagi powyższe pisane były z górą 30 lat temu. Pomimo wielkich zmian, które zaszły w okresie minionym, występuje i dziś jeszcze w niektórych sferach mieszczaństwa żydowskiego nieprzychylnie nastawienie do pracy kobiet. Oczywiście, że zjawisko to ma już dziś znaczenie o wiele mniejsze. Warunki ekonomiczne zmusiły kobietę Żydówkę do szukania pracy. Efekty tych zmian już widzimy. Kobieta Żydówka emancyjpuje się w bardzo szybkim tempie.

Niemniej jednak istnieje jeszcze dotychczas szereg przyczyn, które działają w kierunku zmniejszania udziału kobiety w życiu gospodarczym. Szczególnie dotyczy to kobiet zamężnych, które są u Żydów stosunkowo mniej zatrudnione. Tym się też tłumaczy mniejszy stosunkowo odsetek martwo-urodzonych dzieci czy mniejsza wśród nich umieralność.

Istnieje jeszcze u Żydówek pewna niechęć do pracy w charakterze służby

⁴⁾ Ad. J. Cohn. Stosunki ekonomiczne Żydów w Państwie. Odbitka z „Izraelity” W-wa 1904 str. 26.

domowej. Zjawisko to ma cechy dużej trwałości. W rezultacie np. w Warszawie służba domowa, rekrutująca się z Żydówek, poważnie nawet zmniejszyła się w okresie ostatnich lat.

| Służba domowa w Warszawie | | | |
|---------------------------|---------|-------------|---------|
| w roku 1921 | | w roku 1931 | |
| żyd. | nieżyd. | żyd. | nieżyd. |
| 6.471 | 26.695 | 4.527 | 53.335 |

Gdy w Warszawie ilość służących Żydówek spadła o 30%, to ilość służących nie-Żydówek powiększyła się o 100%. To samo zjawisko bodaj jeszcze jaskrawiej występuje w Łodzi.

Żydówki stronią od tego zawodu. Wolą mniej zarabiać, pracować w gorszych warunkach, niż być czynną w gospodarstwie domowym. I tu możemy ostatnio zaobserwować pewne zmiany: Żydówka stopniowo wraca do tego zajęcia. Proces i tempo powrotu są jednak słabe.

Dalszą przyczyną większej ilości biernych u Żydów są momenty natury demograficznej i biologicznej, które powodują większą ilość kobiet, niż mężczyzn.

Na 100 mężczyzn było kobiet:

| | u Żydów | u ogółu ludności |
|-------------|---------|------------------|
| w roku 1921 | 113,4 | 106,9 |
| w roku 1931 | 108,7 | 106,9 |

Rzecz jasna, że wyższy odsetek kobiet u Żydów nie może pozostać bez wpływu na wzrost współczynnika biernych.

4. Momenty socjologiczne a struktura społeczna.

Struktura społeczna kształtuje się w wielu wypadkach pod wpływem pewnych czynników psychologicznych i socjologicznych. Znane były fakty, szczególnie wśród ludności ortodoksyjnej, gdzie niechętnie widziano wśród siebie robotników, rzemieślników, specjalnie zaś niektóre zawody, które uważane były za „hańbiące” dla danej rodziny. Psychoza samodzielności tkwiła i tkwi jeszcze po dzień dzisiejszy wśród różnych warstw ludności żydowskiej. Była ona i jest hamulcem do rozszerzenia rynku pracy dla rąk żydowskich. Trwało to przez wieki i w rezultacie zrobiło swoje: przyczyniło się do powstania dużej ilości biernych.

Jedną z poważnych ponadto przeszkód w laboryzacji szerokich warstw uboższej ludności żydowskiej była sprawa przestrzegania sobót.

A zatem na wysoką ilość biernych u Żydów złożyły się także różnice obyczajów, fałszywy wstyd, momenty psychologiczne, dążenia do samodzielności, unikanie niektórych zawodów, wreszcie nawet momenty natury religijnej.

5. Wpływ stanu kulturalnego na ustosunkowanie czynnych i biernych.

Pewien wpływ na formowanie się czynnych i biernych ma niewątpliwie poziom kulturalny poszczególnych warstw ludności. Posiadanie dostatecznej ilości szkół lub też pragnienie kształcenia dzieci, chociażby elementarnego, ma doniosłe znaczenie dla powiększenia się ilości biernych. Ludność żydowska, nawet najbiedniejsza, zawsze dość starannie umożliwiała swoim dzieciom naukę. Nie było osiedla żydowskiego, gdzie by nie było chederu. U warstw średnich, u mieszczaństwa żydowskiego, dążenie do średniego wykształcenia, nawet do wyższego — jest znane. Za wszelką cenę starają się, aby dzieci otrzymały upragnioną naukę, wykształcenie, często wolny zawód. Mamy w tej dziedzinie do czynienia ze stałym postępem. Na podstawie danych, zebranych przez specjalną ankietę, autor doszedł do wniosku, że w niektórych miastach liczba uczniów żydowskich w szkołach średnich wynosiła po wojnie 8 razy więcej, niż to było przed wojną. Wśród ortodoksyjnej ludności żydowskiej jeszcze po dzień dzisiejszy szeroko stosowany jest system nauczania dzieci w specjalnych szkołach, „jeszybotach”, w których uczą się nauk judaistycznych, talmudu etc. W związku z tym odsetek analfabetów u Żydów jest mniejszy w porównaniu z ludnością nie-żydowską. Lecz wyżej przedstawiony stan rzeczy posiada jednak i drugie oblicze, przyczynia się w dalszym ciągu do wzrostu liczby biernych przez wyeliminowanie pewnej ilości młodzieży już w wieku produkcyjnym z życia gospodarczego.

6. Aspekty demograficzne.

Zagadnienie zawodowo-biernych posiada w b. poważnym stopniu również aspekt demograficzny. Liczba dzieci w rodzinie wywiera wpływ na powiększenie lub zmniejszenie liczby zawodowo-biernych. Zjawiska demograficzne, występujące na wsi, wywierają wpływ na kształtowanie się grup czynnych i biernych dzięki klasyfikowaniu dzieci w rodzinie rolnika do zawodowo-czynnych. W mieście zjawisko to występuje znacznie rzadziej.

Ponadto na powiększenie się liczby biernych działa silnie duża liczba dzieci, szczególnie w wieku młodym.

Na innym miejscu, przy rozważaniu zagadnienia przyrostu naturalnego, wykazaliśmy szereg szczególnych cech kompleksu demograficznego ludności żydowskiej. Tutaj podkreśliliśmy tylko, że w małych miasteczkach ilość dzieci w rodzinie jest większa, niż w dużych miastach, że stopień rozrodczości uzależniony jest również od stanu socjalnego rodziny, że wśród ubogich ilość dzieci jest większa, niż u zamożnych.

Powższe fakty stoją więc także w ścisłym związku ze sprawą bierność w zawodzie w obrębie danej warstwy ludnościowej. Czym mniejsza ilość dzieci — tym mniej biernych — i vice versa.

Na marginesie powyższego zagadnienia warto również zaznaczyć, że pewien wpływ na kształtowanie się ilości biernych ma także ilość dzieci w stanie sierocym.

Zagadnieniu temu poświęciliśmy swego czasu pracę⁵⁾, w której wykazaliśmy, iż w roku 1921 było powyżej półtora miliona sierot, w tym 134 tysiące sierot żydowskich. W miastach zaś sytuacja ta przedstawiała się w ten sposób:

- na każdych 100 Żydów było 5 sierot
- na każdych 100 nie-Żydów było 3,8 sierot).

Wyższy stosunkowo odsetek sierot u Żydów tłumaczy się tym, że rodziny żydowskie w miastach miały wyższą liczbę dzieci w rodzinie, niż miejskie rodziny nie-żydowskie.

7. Wiek produkcyjny a struktura społeczna.

Na budowę struktury społecznej wywiera poważny wpływ wiek produkcyjny ludności. Na każde 100 Żydów w Polsce (r. 1931) mieliśmy 52 osób w wieku produkcyjnym w 3-ch grupach wieku: 20—29, 30—49, 50—59 lat.

Na każdych zaś 100 nie-Żydów mieliśmy tylko 48,7 w wieku produkcyjnym. Z powyższego wynika, że ludność żydowska posiada o 10% więcej ludzi w wieku produkcyjnym, zdolnym do pracy. Jednakże przewaga ta nie mogła poważniej wpłynąć na wyrównanie przyczyn wyżej wyłuszczonych, działających w kierunku odwrotnym.

8. Mechanizacja warsztatów pracy.

Szeregując wszystkie przyczyny, które wywołują bierność w zawodzie, należy również pamiętać o procesie mechanizacji i uprzemysłowienia, które wywarły poważny wpływ na kształtowanie się liczby biernych. Nie chodzi tutaj o pewne perturbacje, wywołane na rynku pracy z powodu zmechanizowania niektórych gałęzi wytwórczości — o charakterze przejściowym. Procesy powyższe doprowadziły do głębszych zmian, polegających na przerwaniu pewnych ciągłości w pracy produkcyjnej. Element zatrudniony poprzednio w niezmechanizowanych warsztatach deklasuje się. Maszyna nie tylko zostawia żydowskiego robotnika w stanie zacofanym, ale wogóle wypycha go, odsuwa od nowoczesnego życia gospodarczego.

Zagadnienie industrializacji zawodowej wśród Żydów nie dotyczy tylko sprawy wprowadzenia tego rodzaju odsuniętych elementów do zupełnie nowych zawodów. Chodzi tu przede wszystkim o skrócenie czasu trwania okresu wegetacyjnego, t. j. czasu przerwy pomiędzy pracą w warsztacie prymitywnym i przejściem do warsztatu uprzemysłowionego. Ten dystans trwa za długo i wpływa fatalnie na strukturę zawodową i społeczną.

⁵⁾ J. Bornstein: „Polityka populacyjna a zagadnienie sierot w Polsce”, W-wa 1929.

Dotychczasowe uwagi nasze poświęcone były głównie czynnikom działającym ujemnie na kształtowanie struktury społecznej, ściślej wpływającym na zwiększenie liczby zawodowo-biernych wśród Żydów.

Są jednak i momenty dodatnie, o których należy wspomnieć, tym bardziej, że momenty te mogą w przyszłości wyrzucić silny wpływ na ułożenie się stosunków zawodowych.

Zachodzące procesy wielkiej deklasacji ludności żydowskiej posiadają dwa oblicza. Jedno oblicze jest niewątpliwie ujemne, skutki są doraźnie fatalne dla danej osoby i dla przyszłości całej rodziny. Drugie oblicze natomiast posiada pewne cechy pozytywne, albowiem sprowadza w rezultacie te zniekształcone masy do pewnej ustalonej grupy społecznej.

W okresie pauperyzacji wychowuje się element gotowy do wszelkiej pracy fizycznej, mało opłacanej, o niskim standardzie życiowym i tym samym otwierają się możliwości zatrudniania w produkcji przemysłowej. To wyrównanie w dół może być wysoce pozytywnym zjawiskiem i może przyczynić się do powiększenia liczby czynnych.

Wreszcie pragniemy zaznaczyć, że nie można porównać struktury społecznej ludności nie-żydowskiej, która ma bądź co bądź ustaloną fizjognomię — ze strukturą ludności żydowskiej, gdzie rozpoczęły się dopiero procesy przewarstwowienia. Dopóki, jak już wyżej zaznaczono, procesy powyższe będą trwały, nie można mówić bez zastrzeżeń o porównaniu i wyciąganiu wniosków.

*

*

*

Po tych uwagach będziemy mogli przystąpić do sumowania bilansu zmian rozpatrywanego okresu na odcinku struktury społecznej, przede wszystkim zaś liczby zawodowo-czynnych i biernych spośród ludności żydowskiej w Polsce.

a) Z a w o d o w o - c z y n n i.

Uwagi dotychczasowe pozwoliły nam na głębsze wniknięcie w przyczyny specyficznej struktury społecznej Żydów, przede wszystkim w sprawy, dotyczące zawodowo-biernych i czynnych. Wskazaliśmy na różne czynniki, działające w kierunku ujemnym lub też dodatnim na strukturę zawodową.

Obecnie chcemy na podstawie stworzonego poprzednio tła ugruntować je danymi statystycznymi.

Musimy jednak tu zaznaczyć, że dla umożliwienia porównań między ludnością żydowską i nie-żydowską uważaliśmy za wskazane wyeliminować z dalszych porównań dział rolniczy. Wychodzimy bowiem z założenia, że dział ten daje stosunkowo dużą ilość czynnych o zupełnie innym charakterze, którzy nie mogą być porównywani z czynnymi zawodowo spośród zawodów ludności miejskiej.

Pierwsze pytanie nasze będzie, ilu mamy czynnych w poszczególnych działach zawodowych wśród ludności żydowskiej i nie-żydowskiej. Odpowiedź na to pytanie daje nam tablica następująca:

Tabl. II. Ludność czynna zawodowo w Polsce wg. działów zawodu poza rolnictwem, leśnictwem i rybołówstwem w r. 1931 i 1921.

a) w liczbach bezwzględnych:

| Zawód | 1921 | | | 1931 | | |
|-----------------------------|-----------|-----------|---------|-----------|-----------|-----------|
| | Ogółem | nie-Żydzi | Żydzi | Ogółem | nie-Żydzi | Żydzi |
| Górnictwo i przemysł . . . | 1 622 734 | 1 262 691 | 360 043 | 2 212 124 | 1 725 926 | 486 198 |
| Handel i ubezpiecz. | 510 018 | 190 639 | 319 379 | 802 114 | 393 600 | 408 514 |
| Komunikacja i transport . . | 239 608 | 215 094 | 24 514 | 319 264 | 282 436 | 36 828 |
| Inne | 809.363 | 770 131 | 120 232 | 1 297 654 | 1 159 793 | 137 861 |
| Razem | 3 262 723 | 2 438 555 | 824 168 | 4 631 156 | 3 561 755 | 1 069 401 |
| b) w odsetkach: | | | | | | |
| Górnictwo i przemysł . . . | 100,0 | 77,7 | 22,6 | 100,0 | 78,0 | 22,0 |
| Handel i ubezpiecz. | 100,0 | 37,4 | 62,6 | 100,0 | 49,1 | 50,9 |
| Komunikacja i transport . . | 100,0 | 89,8 | 10,2 | 100,0 | 88,5 | 11,5 |
| Inne | 100,0 | 9,5 | 13,5 | 100,0 | 89,4 | 10,6 |
| Razem | 100,0 | 74,7 | 25,3 | 100,0 | 76,9 | 23,1 |

U w a g i: Nie uwzględniono woj. śląskiego i wileńskiego. Wszyscy bezrobotni w 1921 r. zostali włączeni do działu „Górnictwo i przemysł”.

Z powyższej tablicy widać, iż odsetek zawodowo-czynnych Żydów w roku 1921 wynosił — 25,3 nie-Żydów — 74,7.

Sytuacja zmieniła się nieco w r. 1931, gdzie odsetek zawodowo-czynnych nie-Żydów podskoczył do 76,9, odsetek Żydów spadł do 23,1.

Przyczyna tych zmian tkwi w silniejszym wzroście ludności czynnej nie-żydowskiej. Podczas gdy u nie-Żydów liczba zaw. czynnych podniosła się z 2.438 tysięcy w roku 1921 do 3.561 tysięcy w roku 1931, czyli o 46%, to u Żydów wzrost ten wynosi zaledwie około 30% (w roku 1921 było zawodowo-czynnych Żydów 824 tys., — w roku 1931 — 1.069 tysięcy). Ten nieproporcjonalny wzrost w grupie pierwszej wpłynął na dalsze zmniejszenie odsetka czynnej ludności żydowskiej w stosunku do ludności nie-żydowskiej.

Poważne zmiany nastąpiły w dziale „handel i ubezpieczenia”. Podczas gdy w r. 1921 na 100 zawodowo-czynnych w handlu było 37,4 nie-Żydów, to w roku 1931 odsetek ten wynosił już 49,1. U Żydów — oczywiście — zmiana ta wywołała spadek, mianowicie z 62,6 w roku 1921 do 50,9 w roku 1931 na 100 czynnych w handlu.

W liczbach bezwzględnych ilość czynnych nie-Żydów w handlu wzrosła ze 190 tysięcy w roku 1921 do 393 tysięcy w roku 1931, czyli o 54%; u Żydów

odnośny wzrost wynosił tylko 28%. Ta różnica we wzroście bezwzględnym wpłynęła na wyraźną zmianę struktury handlu w Polsce.

Mniejsze zmiany zaszły w dziale „Górnictwo i przemysł”. Tu odsetek nie-Żydów i Żydów mało się zmienił, pomimo, że liczba bezwzględna wzrosła u Żydów i nie-Żydów, u pierwszych o 37%, u drugich — o 20%.

Drugim poważnym odcinkiem życia gospodarczego jest handel, dystrybucja towarowa. Tu widzimy, że z 800 tysięcy ludzi, którzy są czynni w Polsce w tym dziale, przeszło połowę stanowią Żydzi.

Po za wspomnianymi 2 dziedzinami gospodarczymi Żydzi w pozostałych gałęziach pracy stanowią tylko $\frac{1}{10}$. W okresie międzypisowym w tych gałęziach zmiany były stosunkowo nieznaczne.

Przesunięcia zawodowe wywarły dodatni wpływ na produktywizację Żydów w Polsce. Gdy bowiem przyrost faktyczny ludności żydowskiej w okresie ostatnich 10 lat wynosił około 15%, wzrost zawodowo-czynnych Żydów w omawianym okresie wynosił:

| | |
|---------------------|-------|
| ogółem | — 26% |
| w przemyśle i górn. | — 35% |
| w handlu | — 28% |

Żydzi zostali więc silnie wciągnięci do pracy czynnej w życiu gospodarczym. W każdym bądź razie przyrost ilości czynnych Żydów poważnie przewyższył przyrost faktyczny. Widać więc, że czynni rekrutują się z tej wielkiej rezerwy biernych, których liczba u Żydów była bardzo duża.

Chcemy ponad to jeszcze nadmienić, że procesy przewarstwowania wywierają wpływ nie tylko na ukształtowanie się wewnętrznej struktury zawodowej samych Żydów, lecz mają równocześnie wpływ na pozostałą ludność. Parcie ludności nie-żydowskiej idzie w kierunku handlu i ubezpieczeń. Wzrost czynnych w przemyśle odbywa się natomiast proporcjonalnie słabiej niż w handlu. Wzrost liczby czynnych w handlu u nie-Żydów wynosi około 100%, podczas gdy w przemyśle wzrost wynosi około 35%.

Silniejszy wzrost czynnych w handlu tłumaczy się tym, że szereg funkcji handlowych powstał dopiero w latach dobrej koniunktury gospodarczej. Zostały założone różnorodne przedsiębiorstwa handlowe, popierane przez samorząd, państwo i instytucje ubezpieczeniowe.

Na 100 Żydów czynnych w roku 1921 (tabl. 12, str. nast.) — było w dziale „górnictwo i przemysł” 43,6, natomiast w roku 1931 — 45,5. Wzrost wyniósł zatem około 5% liczby pierwotnej. U nie-Żydów natomiast występuje wręcz odwrotne zjawisko: na 100 czynnych w roku 1921 było 51,8 w górnictwie i przemyśle, zaś w roku 1931 tylko 48,4. Zmniejszenie wynosi tutaj 7%.

Tabl. 12. Ludność czynna zawodowo wg. zawodu poza rolnictwem, ogrodnictwem, leśnictwem i rybołówstwem w r. 1921 i 1931 w liczbach względnych.

| Zawód | 1921 r. | | 1931 r. | |
|-----------------------------------|---------|-----------|---------|-----------|
| | Żydzi | nie-Żydzi | Żydzi | nie-Żydzi |
| Górnictwo i przemysł | 43,6 | 51,8 | 45,5 | 48,4 |
| Handel i ubezpieczenia | 38,9 | 7,8 | 38,2 | 9,6 |
| Komunikacja i transport | 2,9 | 8,8 | 3,4 | 7,5 |
| Inne | 14,6 | 31,6 | 12,9 | 34,5 |
| Ogółem | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 |

Uwagi:

Nie uwzględniono wojew. wileńskiego i śląskiego.

Wszyscy bezrobotni w 1921 r. zostali włączeni do działu „Górnictwo i przemysł”. Nie uwzględniono wojska skoszarowanego.

W handlu odsetek czynnych wewnątrz poszczególnych grup wyznaniowych zmienił się dość poważnie: u Żydów na 100 zawodowo-czynnych odsetek spadł z 38,9 w roku 1921 do 38,2 w roku 1931. U nie-Żydów natomiast wzrósł o 25%: w r. 1921 na 100 nie-Żydów było czynnych w handlu 7,8 osób, w roku 1931 już 9,6 osób.

W pozostałych grupach nastąpiły niewielkie zmiany.

Jakie wnioski można wyciągnąć z powyższej tablicy?

W roku 1921 powyżej $\frac{2}{5}$ (82,5%) wszystkich zawodowo-czynnych Żydów, poza rolnictwem, zajętych było w przemyśle, rzemiośle i handlu: w roku 1931 odsetek ten doszedł do 83,7%, przy czym powiększenie nastąpiło w grupie przemysłowej.

U nie-Żydów wspomniane dwie grupy zawodowe reprezentowały w roku 1921 około $\frac{3}{5}$ (59,6%) wszystkich zawodowo-czynnych, w roku 1931 zaś 58,0%. Przesunięcie odbyło się w grupie przemysłowej.

Dane ostatnich 2-ch tablic wyjaśniły nam udział zawodowo-czynnych Żydów i nie-Żydów w poszczególnych działach zawodowych (tablica 11 i 12), jak również wewnętrzną strukturę zawodową Żydów i nie-Żydów w latach 1921 i 1931.

Obecnie damy odpowiedź na pytanie, jaki odsetek stanowią zawodowo-czynni Żydzi w stosunku do ogółu ludności żydowskiej w Polsce oraz w poszczególnych działach zawodowych (bez rolnictwa).

Widzimy tu (tabl. 13), iż ogółem na każdych 100 Żydów w Polsce było w r. 1921 — 32,1 czynnych, w roku zaś 1921 — 37,4. Wzrost wynosi przeto 16,5%. Coraz więc więcej Żydów wciąga się do pracy w różnych zawodach.

Wzrost zawodowo-czynnych Żydów nastąpił we wszystkich działach zawodowych. Tak np. w „górnictwie i przemyśle” w r. 1921 liczba czynnych Żydów wynosiła $\frac{1}{3}$ ogółu, a już w r. 1931 liczba ta doszła do 38,4%. Wzrost ten w ciągu 10 lat wynosił więc około 15%.

Tabl. 13. Na 100 Żydów było czynnych (poza rolnictwem, ogrodnictwem, leśnictwem i rybołóstwem)

| Z a w ó d | 1921 | 1931 | Zmiany | Zmiany odsetka czynnych w stosunku do r. 1921 jako podstawy |
|-----------------------------------|------|------|--------|---|
| Górnictwo i przemysł | 33,4 | 38,4 | +5,0 | +14,9 |
| Handel i ubezpieczenia | 28,4 | 37,4 | +9,0 | +31,7 |
| Komunikacja i transport | 26,1 | 27,7 | +1,6 | + 6,1 |
| Inne | 43,8 | 37,7 | -6,1 | -13,9 |
| Ogółem | 32,1 | 37,4 | +5,3 | +16,5 |

U w a g i:

Wyłączono woj. wileńskie, śląskie.

Nie uwzględniono wojska skoszarowanego.

Wszystkich bezrobotnych w r. 1921 włączono do działu „Przemysł i górnictwo”.

Jaskrawe powiększenie się liczby czynnych występuje w dziale handlowym. W roku 1921 na 100 Żydów (czynni i bierni) w Polsce, którzy się utrzymują z handlu, było zawodowo-czynnych 28,4% (71,6% biernych). W roku 1931 odsetek czynnych doszedł do 37,4% (62,6% biernych).

Wzrost czynnych Żydów w handlu o 31,7% w stosunku do roku 1921 oznacza równocześnie, że w tym okresie zmniejszyła się ilość biernych w handlu, którzy tak silnie obciążali ten dział gospodarczy.

Niewielki wzrost czynnych Żydów nastąpił również w dziale „komunikacji” (o 6,1%); natomiast grupa „innych” wykazuje zmniejszenie o 14%. Zmniejszenie w tej grupie liczby czynnych spowodowane jest prawdopodobnie różnicą metodologiczną ujęcia tej grupy w roku 1931 i 1921. Dokładne poznanie przyczyny spadku tej grupy możliwe będzie przy szczegółowej analizie wszystkich zawodów wchodzących do tej grupy zawodowej.

Odsetek zawodowo-czynnych w stosunku do ogółu ludności danej kategorii występuje nierównomiernie w różnych dzielnicach kraju. Ten układ stosunków w poszczególnych województwach ilustruje nam tablica 14.

Najwięcej czynnych Żydów w roku 1931 posiadają woj. zachodnie, gdzie co drugi Żyd jest zawodowo-czynny. Na drugim miejscu idzie Warszawa (42,9% czynnych Żydów) i woj. łódzkie (42,3%), dalej woj. południowe. W pozostałych dzielnicach kraju co 3-ci Żyd jest zawodowo-czynny. Prawie wszędzie nastąpił wzrost zawodowo-czynnych, o czym już mówiliśmy wyżej.

U nie-Żydów pierwsze miejsce zajmuje m. Warszawa, gdzie czynni stanowią 50,4% nie-żydowskich mieszkańców stolicy, dalej idzie woj. łódzkie (47,7) i lwowskie (47,5). Najmniej (39,4) zawodowo-czynnych wśród ludności nieżydowskiej liczą woj. warszawskie i kieleckie. Jedną z głównych przyczyn tego zjawiska jest słabe uprzemysłowienie tych województw w stosunku do innych dzielnic kraju.

Już wyżej wskazaliśmy na wzrost zawodowo-czynnych u Żydów i u nie-Żydów. Przesunięcia powyższe przyczyniły się do wydatnego spadku biernych.

Tabl. 14. Odsetek zawodowo-czynnych w stosunku do ogólnej ludności (poza rolnictwem, ogrodnictwem, leśnictwem i rybołóstwem) wg. województw

| Województwa | Żydzi | | nie-Żydzi | |
|-----------------|-------|------|-----------|------|
| | 1921 | 1931 | 1921 | 1931 |
| Warszawa | 37,4 | 42,9 | 47,9 | 50,4 |
| Warszawskie | 29,2 | 34,8 | 39,2 | 39,4 |
| Łódzkie | 32,7 | 42,4 | 42,0 | 47,7 |
| Kieleckie | 29,1 | 35,1 | 37,7 | 39,8 |
| Lubelskie | 29,4 | 34,2 | 41,2 | 42,1 |
| Białostockie | 32,6 | 35,3 | 44,2 | 42,3 |
| Nowogródzkie | 33,2 | 35,4 | 46,2 | 47,2 |
| Poleskie | 31,4 | 33,4 | 43,3 | 43,1 |
| Wołyńskie | 30,2 | 32,5 | 31,0 | 43,4 |
| Poznańskie | 46,1 | 49,3 | 40,2 | 44,0 |
| Pomorskie | 47,5 | 2,52 | 39,0 | 44,7 |
| Krakowskie | 33,9 | 40,1 | 45,1 | 45,6 |
| Lwowskie | 33,4 | 40,2 | 44,7 | 47,5 |
| Stanisławowskie | 14,9 | 37,7 | 40,6 | 45,5 |
| Tarnopolskie | 32,2 | 37,2 | 41,3 | 46,1 |
| Razem: | 31,1 | 41,9 | 37,4 | 44,5 |

U w a g i:

1. wyłączone woj. wileńskie i śląskie.
2. nie uwzględniono wojska skoszarowanego.

szczególnie u Żydów. Spadek zawodowo-biernych odbył się prawie we wszystkich dziedzinach zawodowych, szczególnie zaś w handlu, gdzie w r. 1921 było na 100 zawodowo-czynnych Żydów — 250 biernych, w roku zaś 1931 — tylko 166 biernych.

Spadek ilości biernych w handlu tłumaczy się ogólnym spadkiem zatrudnionych Żydów w handlu w ciągu ostatniego dziesięciolecia, jak również przejściem poważnej części biernych do innych zawodów. Z tego należy dalej wyciągnąć logiczny wniosek, że mniemanie o rzekomym przeludnieniu Żydów w handlu jest przede wszystkim wynikiem dużej ilości biernych Żydów w tym zawodzie. Z chwilą jednak, gdy ilość biernych zmniejsza się na skutek przewarstwowania i przejścia do innych zawodów, zmniejsza się tym samym ogólna liczba osób, utrzymujących się z tego źródła dochodu.

Siła zamożności społeczeństwa znajduje swój wyraz w dużej ilości zawodowo-czynnych. Im uboższy kraj, tym więcej biernych i tym większe obciążenie czynnych.

Spróbujmy więc ustalić, ilu biernych przypada na każdą osobę zawodowo-czynną u Żydów i nie-Żydów (tabl. 15, str. nast.).

Z poniższej tablicy płyną następujące wnioski:

Ogółem w Polsce (poza rolnictwem) na 100 zawodowo-czynnych Żydów — było w r. 1921 — 210,5 biernych, czyli każda pracująca osoba mu-

Tabl. 15. Na 100 zawodowo czynnych Żydów przypadało biernych wg. województw i działu zawod. w 1921 r. (poza rolnictwem, ogrodnictwem, leśnictwem i rybołóstwem)

| Województwa i miasta | Działy zawod. | | | | |
|----------------------|---------------|----------------------|------------------------|-------------------------|-------|
| | Ogółem | Górnictwo i przemysł | Handel i ubezpieczenia | Komunikacja i transport | Inne |
| M. Warszawa | 174,5 | 180,9 | 223,1 | 232,7 | 85,2 |
| woj. warszawskie | 241,9 | 238,4 | 291,5 | 331,8 | 147,9 |
| „ łódzkie | 205,6 | 197,9 | 267,6 | 263,4 | 108,8 |
| „ kieleckie | 243,5 | 244,4 | 209,6 | 323,0 | 127,4 |
| „ lubelskie | 239,6 | 242,9 | 276,2 | 323,2 | 146,2 |
| „ białostockie | 207,3 | 214,0 | 248,6 | 292,0 | 139,2 |
| „ nowogrodzkie | 200,8 | 212,7 | 212,9 | 305,6 | 151,6 |
| „ poleskie | 212,1 | 224,6 | 237,9 | 300,4 | 146,5 |
| „ wołyńskie | 231,0 | 242,7 | 251,6 | 295,5 | 155,9 |
| „ poznańskie | 116,7 | 160,7 | 142,3 | 100,2 | 56,9 |
| „ pomorskie | 109,5 | 149,0 | 149,8 | 113,3 | 50,9 |
| „ krakowskie | 194,4 | 196,1 | 229,9 | 217,2 | 118,0 |
| „ lwowskie | 199,0 | 200,5 | 228,9 | 235,3 | 140,4 |
| „ stanisławowskie | 216,3 | 219,3 | 247,1 | 261,4 | 154,3 |
| „ tarnopolskie | 210,2 | 216,7 | 231,8 | 251,7 | 156,7 |
| Razem a) | 210,5 | 214,6 | 249,8 | 272,0 | 128,3 |

a) bez woj. wileńskiego i śląskiego

siała utrzymywać prócz siebie jeszcze z górą 2 osoby. U nie-Żydów odnośny odsetek wypada 138,1, czyli każda zawodowo-czynna osoba utrzymuje tylko 1,4 osób.

Przeciętna — 210 biernych na 100 czynnych Żydów — nie jest równomierna dla wszystkich dzielnic kraju. Poniżej przeciętnej pozostają województwa, które mają u siebie rozwinięty przemysł i rzemiosło, względnie dzielnice kraju, które posiadają mały odsetek ludności żydowskiej. Do tych należą woj. zachodnie (109 i 116). Największy odsetek biernych posiadają województwa warszawskie (242), kieleckie (243), lubelskie (239). Przyczynę tego stosunkowo wysokiego odsetka biernych tłumaczyć należy, jak to już poprzednio zaznaczono, specjalnymi warunkami demograficznymi (dużo dzieci w rodzinie), jak również specyficznymi zawodami, zwłaszcza handlowymi, z których ludność żydowska przeważnie się utrzymuje.

Inaczej już przedstawia się sytuacja w dziale „górnictwo i przemysł”. Ogółem dla całej Polski 100 czynnych Żydów utrzymywało 214 biernych.

I znowu tu, jak poprzednio, przekroczenia poziomu i normy dla całej Polski występują w słabo rozwiniętych pod względem przemysłowym dzielnicach, lub też w dzielnicach o słabym udziale Żydów w przemyśle. Do tych województw z dużą ilością biernych w dziale „górnictwo i przemysł” należą woj. warszawskie (238), kieleckie (244), lubelskie (243). Uprzemysłowione dzielnice (łódzkie) i duże miasta (Warszawa) dostarczają nowych możliwości dla zatrudnienia Żydów, co w rezultacie powiększa ilość czynnych kosztem

biernych. Woj. zachodnie we wszystkich działach zawodowych cechuje mała ilość biernych z przyczyn już wyżej wskazanych: małej ilości Żydów i młodości elementu, z którego rekrutuje się ludność ziem zachodnich.

Najjaskrawiej przedstawia się dział „handel i ubezpieczenia”. Dla całej Polski mieliśmy na 100 zawodowo-czynnych — 250 biernych. Od tej przeciętnej są w dalszym ciągu, oczywiście, odchylenia: wżwyż odchylają się — woj. warszawskie (291,5), lubelskie (276), wdół — m. Warszawa (223), woj. nowogródzkie (212).

Dział „komunikacja i transport” daje przeciętnie dla całej Polski 272 biernych na 100 czynnych. Zasadniczo dział ten powinien dać stosunkowo mniej biernych, dlatego że w tym dziale czynni są w dość dużej mierze młodzi ludzie, nie obarczeni rodzinami, jak kolejjarze, pocztowcy i t. d. U Żydów jednak ten moment nie odgrywa poważnej roli. Dział ten u Żydów składa się bowiem z tragarzy, dorożkarzy i t. p.

W roku 1921 było zawodowo-czynnych w gałęziach:

| | Ogółem | W tym Żydów | % Żydów |
|------------------------------------|---------|-------------|---------|
| Poczta, telegraf, telefony | 26.350 | 457 | 1,7 |
| Koleje żel., kolejki, tramwaje | 173.459 | 1.479 | 0,8 |
| Inne rodzaje komunik. i transp. | 27.727 | 11 789 | 42,5 |
| Prace pomocnicze przy komun. i tr. | 16.334 | 11.082 | 70,0 |

Z powyższego zestawienia widać, iż w pierwszych dwóch grupach zawodowych, na poczcie i w kolejnictwie, było zatrudnionych zaledwie 1936 Żydów. Dopiero w pozostałych rodzajach komunikacji i transportu, t. j. w prymitywnych warsztatach pracy, Żydzi stanowią już 42% i 70%.

Grupa ta należy do warstw proletariackich najuboższych, zaliczonych nawet niekiedy do „lumpenproletariatu”. Warstwa ta, posiada dużą ilość dzieci i tym samym duży odsetek biernych zawodowo.

Wracając do analizy działu „komunikacja” w tablicy 15, widzimy, że przekroczenie przeciętnej dla całej Polski (272) występuje w woj. warszawskim (331), kieleckim (323), lubelskim (323). Najmniej biernych jest w woj. południowych (217 i 235). Mniejsza stosunkowo ilość biernych w tych ostatnich województwach tłumaczy się tym, że cała grupa zatrudnionych na poczcie i kolei rekrutuje się z Małopolski.

Wniosek jasny, że z chwilą, gdy się oddalamy od prymitywnych do wyższych form gospodarczych, ilość biernych ulega zmniejszeniu.

Na 100 czynnych Żydów było biernych (r. 1921)

| | |
|---|--------------|
| Poczta, telegraf | 185 biernych |
| Koleje żelazne | 210 „ |
| Inne rodzaje komunikacji | 240 „ |
| Prace pomocnicze przy komunikacji i transporcie | 320 „ |

Powyższy stan rzeczy istniał w roku 1921. Jaką ewolucję przeszli zawodowo - czynni Żydzi w ciągu ostatnich 10-ciu lat?

Na to pytanie daje nam odpowiedź następujące zestawienie:

| | wr. 1931 | wr. 1921 |
|-------------------------------------|----------|----------|
| Na 100 czynnych Żydów było biernych | | |
| Ogółem | 166,1 | 210,5 |
| Górnictwo i przemysł | 159,2 | 214,6 |
| Handel i ubezpieczenia | 166,0 | 249,8 |
| Komunikacja i transport | 258,0 | 272,0 |

Porównanie rzuca jaskrawe światło na silne zmiany, które zaszły w omawianym okresie. We wszystkich działach zawodowych nastąpiło zmniejszenie ilości biernych, największy zaś spadek biernych, co jest b. charakterystyczne, zaszło w handlu! Mamy tu zmniejszenie biernych w stosunku do roku 1921 o 30%.

Nawet dział „górnictwo i przemysł” daje obecnie mniejszą liczbę biernych o 25%⁶⁾.

Wspomniane wyżej zmiany wynikają z dwóch zasadniczych przyczyn: 1) produktywizacji mas i 2) większego różniczkowania zawodowego.

W ciągu ostatnich lat, jak już niejednokrotnie zaznaczono, nastąpiło poważne uaktywnienie szerokich warstw ludności żydowskiej, co przyczyniło się do powiększenia się ilości czynnych.

Równocześnie z procesem zmian o charakterze kwantytatywnym, nastąpiła również zmiana o charakterze kwalitatywnym: rozszerzenie liczby zawodów, w których Żydzi są zatrudnieni.

Dla uzyskania bardziej szczegółowego obrazu zmian w strukturze zawodowej ludności żydowskiej w okresie 1921—1931, pozwolimy sobie przytoczyć tablicę 16. (str. 75), obrazującą liczbę biernych na 100 czynnych Żydów.

Mała stosunkowo ilość biernych (381,9) w grupie „utrzymujących się bez pracy zarobkowej” tłumaczy się przede wszystkim specyficznym składem zawodowym powyższej grupy (emeryci i inwalidzi, właściciele domów i kapitałiści, osoby bierno bez ustalonej przynależności do osób czynnych, inne osoby, utrzymujące się bez pracy). Dokładną analizę tej grupy przeprowadzimy dalej przy omówieniu poszczególnych działów zawodowych.

Grupa „służba publiczna, związki wyznaniowe, instytucje społeczne” daje 183,6 biernych na 100 czynnych. Grupę tę cechuje również stosunkowo duża ilość biernych, a to ze względu na specyficzny charakter zajęć głów rodziny.

⁶⁾ Po uwzględnieniu zmian w metodzie obliczania różnica wyniesie kilka proc.

Tabl. 16. Na 100 zawodowo czynnych przypadło biernych w r. 1931.

| Województwa i miasta | Ludność żydowska poza rolnictwem | | | | | | | | | | |
|------------------------------|----------------------------------|----------------------------|------------------|-----------------|--------------------|----------------------------|------------------------|-------------------|---------------|----------------------------------|--------------------|
| | z a w ó d | | | | | | | | | | |
| | Ogółem | Ogrodnictw. leśn. i ryboł. | Górn. i przemysł | Handel i ubezp. | Komunik. i transp. | Służba publ. zw. in. społ. | Szkol. oświata i kult. | Lecznictwo i hig. | Służba domowa | Utrzym. się bez pracy zarobkowej | Zawód nieokreślony |
| Warszawa | 133,1 | 215,1 | 129,8 | 144,3 | 228,2 | 146,7 | 81,1 | 79,9 | 7,4 | 279,5 | 72,5 |
| Warszawskie Łódzkie (bez Ł.) | 187,5 | 233,2 | 178,4 | 186,7 | 292,2 | 268,3 | 169,8 | 97,2 | 14,8 | 422,9 | 114,8 |
| Łódź | 107,6 | 231,6 | 159,8 | 188,1 | 268,9 | 242,3 | 191,1 | 116,4 | 14,7 | 422,6 | 102,5 |
| Łódzkie | 134,9 | 114,8 | 123,3 | 158,6 | 209,9 | 165,1 | 112,3 | 83,2 | 8,3 | 332,5 | 84,0 |
| Kieleckie | 184,8 | 191,6 | 172,6 | 188,4 | 288,9 | 260,3 | 208,4 | 122,2 | 14,0 | 523,7 | 115,2 |
| Lubelskie | 191,7 | 227,5 | 184,7 | 186,7 | 295,6 | 242,2 | 203,2 | 120,7 | 12,2 | 164,4 | 136,9 |
| Białostockie | 183,6 | 187,4 | 176,9 | 167,2 | 273,8 | 200,2 | 138,8 | 115,6 | 16,9 | 388,7 | 116,8 |
| Wileńskie | 171,3 | 200,9 | 167,8 | 143,4 | 287,2 | 189,9 | 103,1 | 132,7 | 19,8 | 422,2 | 128,4 |
| Wilno | 136,0 | 157,6 | 128,3 | 130,6 | 208,9 | 122,9 | 71,1 | 95,5 | 10,3 | 366,2 | 96,5 |
| Nowogródz. | 182,5 | 174,9 | 175,7 | 162,4 | 184,8 | 223,6 | 123,4 | 112,2 | 16,1 | 700,3 | 102,3 |
| Poleskie | 199,3 | 205,2 | 194,5 | 173,8 | 213,1 | 206,5 | 148,2 | 129,1 | 44,3 | 629,8 | 120,6 |
| Wołyńskie | 207,7 | 240,1 | 206,7 | 193,7 | 287,6 | 220,1 | 142,2 | 137,4 | 19,8 | 571,0 | 129,5 |
| Poznańskie (bez Pozn.) | 103,0 | — | 126,1 | 106,5 | 122,2 | 193,6 | 70,0 | 75,5 | — | 60,1 | 37,5 |
| Poznań | 101,4 | 100,0 | 95,9 | 106,7 | 116,7 | 157,1 | 28,0 | 65,7 | 10,0 | 135,7 | 40,9 |
| Pomorskie | 90,3 | — | 115,2 | 114,3 | 40,0 | 228,4 | 17,4 | 141,7 | — | 25,4 | 12,5 |
| Krakowskie (bez Krak.) | 155,6 | 210,3 | 139,6 | 157,3 | 237,9 | 199,6 | 163,8 | 102,0 | 9,5 | 414,3 | 88,7 |
| Kraków | 137,8 | 40,0 | 119,2 | 140,5 | 160,7 | 121,1 | 112,7 | 82,7 | 5,2 | 494,1 | 119,1 |
| Lwowskie (bez Lw.) | 162,0 | 201,2 | 121,3 | 150,7 | 240,4 | 174,6 | 158,5 | 109,8 | 12,9 | 315,5 | 117,9 |
| Lwów | 124,7 | 176,3 | 122,5 | 129,0 | 190,2 | 128,5 | 78,8 | 89,9 | 6,6 | 195,8 | 78,6 |
| Stanisławow. | 165,0 | 171,1 | 155,0 | 165,2 | 236,6 | 163,4 | 134,4 | 110,2 | 7,8 | 380,6 | 114,0 |
| Tarnopolskie | 168,4 | 195,6 | 159,2 | 163,7 | 235,9 | 162,1 | 145,3 | 108,5 | 18,1 | 439,1 | 136,7 |
| Śląskie | 108,8 | 100,0 | 99,0 | 104,1 | 129,6 | 129,2 | 168,9 | 81,3 | 5,4 | 157,7 | 47,2 |
| Ogółem | 166,1 | 205,3 | 159,2 | 166,0 | 258,9 | 183,6 | 131,4 | 102,5 | 11,3 | 381,9 | 94,7 |

Grupa „szkolnictwo, oświata i kultura” liczy 131,4 biernych na 100 czynnych; wynika to z faktu zatrudnienia młodszych osób, w stanie wolnym, w charakterze najemnych pracowników. Jak już wyżej zaznaczono, obciążenie biernymi występuje więcej u samodzielnych, niż u najemnych. We wspomnianej wyżej grupie zjawisko to występuje dość wyraźnie.

Grupa „lecznictwo i higiena” daje 102,5 biernych na 100 czynnych. I tu mamy do czynienia z tymi samymi zjawiskami, co w poprzedniej grupie: zatrudnienie w stanie wolnym i stosunek służbowy najemny.

„Służba domowa” prawie że nie ma biernych (11,3), gdyż całkowicie składa się z elementu „czynnych”.

Dotychczas uwagi nasze poświęcone były zagadnieniu czynnych i biernych wśród ludności żydowskiej w poszczególnych działach zawodowych w latach 1921—1931.

Dla porównania przytoczymy dane dotyczące ludności nie-żydowskiej:
Na 100 nie-Żydów zawodowo - czynnych przy-
padało biernych:

| | r. 1921 | r. 1931 |
|-------------------------|---------|---------|
| Ogółem | 138,1 | 126,4 |
| Górnictwo i przemysł | 168,7 | 139,5 |
| Handel i ubezpieczenia | 145,4 | 109,0 |
| Komunikacja i transport | 239,3 | 236,5 |
| Inne | 90,4 | 89,2 |

Widzimy, iż w okresie 1921—1931 nastąpiły przesunięcia również wśród ludności nie-żydowskiej, jednak tempo zmiany było o wiele wolniejsze, niż u Żydów. Tłumaczy się to przede wszystkim faktem, iż struktura zawodowa ludności nie-żydowskiej była już w roku 1921 na pewnym poziomie normalnym mniej przeładowana biernymi niż miało to miejsce wśród ludności żydowskiej. Zmiany nie mogły być zatem tak wielkie i odbiegać od normalnych zmian w życiu gospodarczym kraju.

III. Układ stosunków społecznych w grupie żydowskiej zawodowo-czynnych.

Przechodząc do analizy danych statystycznych o strukturze społecznej, podamy na wstępie liczbę Żydów w poszczególnych grupach społecznych wg województw (tablica 17, str. nast.).

Widzimy, iż w całej Polsce mieliśmy w roku 1931 — 1.123.005 Żydów zawodowo-czynnych, z czego było 75.382 samodzielnych, zatrudniających siły najemne (6,7% wszystkich zawodowo-czynnych Żydów), 623.722 samodzielnych, niezatrudniających sił najemnych (55,6%). Razem więc dwie grupy samodzielnych liczą 699.104, czyli prawie $\frac{2}{3}$ wszystkich zawodowo-czynnych Żydów. Grupy najemne liczą: pracownicy umysłowi — 91.917 (8,2%), robotnicy — 277.423 (24,7%), chałupnicy — 22.363 (2,0%), nieokreślone stanowiska społeczne — 32.198 (2,8%). Razem grupy najemne liczą 423.901 osób i stanowią z górą $\frac{1}{3}$ wszystkich zawodowo-czynnych Żydów.

Należy jednak zaznaczyć, że chcąc ocenić hierarchię społeczną, w sensie gospodarczym, ludności żydowskiej w Polsce, nie można mechanicznie potraktować grupy „samodzielnych”.

Przed wszystkim należy pamiętać, iż grupa samodzielnych niezatrudniających sił najemnych składa się nie tylko z istotnie samodzielnych, lecz również z t. zw. pomagających członków rodziny, którzy w 1931 roku zostali zaliczeni do poszczególnych zespołów społecznych. Jaka jest wielkość liczbowa grupy pomagających członków rodziny, trudno ściśle ustalić. Nie mniej jednak, o ile przyjmiemy jako orientacyjny stosunek procentowy (13,5%) pomagających

Tabl. 17. Ludność żydowska zawodowo czynna zatrudniona w działach zawodowych poza rolnictwem wg województw. i stanowiska społecznego w 1931 r.

| Województwa | R a z e m | Samodz. zatrud. siły najem. | Samodz. niezatr. sił najem. | Pracow. umysłowi | Robotnicy | Chałupnicy | Nieokreślone stanowisko społeczne |
|------------------|-----------|-----------------------------|-----------------------------|------------------|-----------|------------|-----------------------------------|
| Warszawa | 151.153 | 11.769 | 60.229 | 19.101 | 49.508 | 6.463 | 4.083 |
| Warszawskie | 75.291 | 3.863 | 48.405 | 3.246 | 16.665 | 1.296 | 1.816 |
| Łódzkie bez Ł. | 62.826 | 3.955 | 35.740 | 2.953 | 16.243 | 2.602 | 1.333 |
| Łódź | 86.170 | 6.303 | 31.798 | 9.933 | 31.424 | 5.041 | 1.674 |
| Kieleckie | 108.858 | 6.869 | 67.723 | 5.492 | 24.872 | 2.036 | 1.866 |
| Lubelskie | 104.406 | 4.482 | 70.634 | 3.696 | 22.063 | 1.433 | 2.098 |
| Białostockie | 67.535 | 4.162 | 38.521 | 4.104 | 17.166 | 607 | 2.975 |
| Wileńskie b. W. | 18.109 | 823 | 13.420 | 737 | 2.512 | 78 | 539 |
| Wilno | 23.215 | 1.940 | 10.240 | 2.985 | 6.606 | 4.126 | 1.018 |
| Nowogrodzkie | 27.492 | 1.752 | 18.562 | 1.618 | 4.860 | 93 | 607 |
| Poleskie | 35.404 | 1.997 | 22.376 | 1.983 | 8.041 | 125 | 882 |
| Wołyńskie | 64.060 | 2.838 | 43.181 | 3.728 | 12.524 | 251 | 1.538 |
| Poznańskie b. P. | 2.563 | 429 | 1.183 | 253 | 315 | 13 | 370 |
| Poznań | 966 | 148 | 374 | 194 | 172 | 7 | 71 |
| Pomorskie | 1.784 | 272 | 691 | 153 | 187 | 8 | 473 |
| Śląskie | 9.345 | 1.874 | 3.696 | 1.856 | 1.557 | 23 | 338 |
| Krakowskie b. K. | 42.435 | 4.078 | 25.206 | 2.977 | 8.451 | 492 | 1.231 |
| Kraków | 23.720 | 3.054 | 7.590 | 5.179 | 6.893 | 154 | 850 |
| Lwowskie b. Ł. | 80.570 | 5.183 | 51.589 | 5.873 | 14.714 | 334 | 2.877 |
| Lwów | 44.052 | 4.152 | 14.440 | 8.276 | 14.305 | 348 | 2.531 |
| Stanisławowskie | 47.549 | 3.134 | 27.852 | 4.317 | 10.345 | 339 | 1.562 |
| Tarnopolskie | 45.502 | 2.305 | 30.271 | 3.263 | 8.000 | 194 | 1.469 |
| R a z e m: | 1123.005 | 75.382 | 623.722 | 91.917 | 277.423 | 22.363 | 32.198 |

członków rodziny do samodzielnych według stanu z roku 1921, kiedy istniały odpowiednie rubryki, to otrzymamy, iż w roku 1931 grupa „samodzielnich nie zatrudniających sił najemnych” w ścisłym znaczeniu tego słowa liczyła tylko 543.000 osób.

Ponadto musimy pamiętać, że charakter gospodarczo-społeczny tej grupy samodzielnych grawituje w wysokim stopniu raczej do najemników niż do istotnie samodzielnych. Średnia warstwa samodzielnych, zwana popularnie „lumpenburżuazją”, rekrutuje się tu w większości ze zubożałych wczorajszych proletariuszy oraz z jutrzejszych najemników. Stopień samodzielności w grupie „samodzielnich nie zatrudniających sił najemnych” ogranicza się właściwie do wykonywania swojej pracy we własnym mieszkaniu, w dowolnym dla siebie czasie, jednak już z materiałów obcych. Wysoka liczebność grupy samodzielnych, pracujących bez pomocy sił najemnych, jest odbiciem niskiego naogół poziomu stosunków gospodarczych i zamożności. Prymitywne środki produkcyjne, prymitywne formy wytwórczości, wymagają właśnie obsługi ludzi stojących na niższych szczeblach hierarchii społecznej i gospodarczej.

Jeśli wziąć pod uwagę powyższe momenty, nastąpić powinno wielkie przesunięcie z grupy „samodzielnich” do grupy „najemnych”. Przeprowadzimy później szacunek przybliżonego przesunięcia, który wykaże nam wagę warstwy proletariuszy lub proletaryzującej się, jak również stanu posiadającego mie-

szczaństwa, drobnej burżuazji i wielkiej burżuazji. Szacunek powyższy, oparty na dochodzie społecznym, może dać obraz struktury społecznej w jej rozwoju dynamicznym.

Na razie wrócimy do danych, zawartych w tablicach 17—18, na których podstawie zanalizujemy skład społeczny i rozmieszczenie ludności żydowskiej według klasyfikacji Gł. U. St.

Jak już wspomnieliśmy wyżej, więcej niż połowa (55,6%) wszystkich zawodowo-czynnych Żydów w Polsce należy do grupy samodzielnych niezatrudniających sił najemnych, jedna czwarta (24,7%) — do grupy robotniczej, do pracowników zaś umysłowych — jedna dwunasta (8,2%).

Powyższy podział nie jest jednak jednolity pod względem geograficznym.

Okazuje się mianowicie, że w większych miastach i w ośrodkach przemysłowych, tam gdzie są możliwości zatrudnienia w fabrykach i w przedsiębiorstwach przemysłowych, rośnie ilość robotników i tym samym spada proporcjonalnie ilość „samodzielnych“.

Dla przykładu przytoczymy dane dla kilku większych miast:

Tabl. 18. Struktura społeczna Żydów w większych miastach
% w stos. do ogółu zaw. czynnych Żydów.

r. 1931

| Miasto | Samodzielni niezatr. sił najemnych | | Pracownicy umysłowi | | Robotnicy | | Chalupnicy | |
|--------------------|------------------------------------|------|---------------------|------|-----------|------|------------|-----|
| | w tys. | % | w tys. | % | w tys. | % | w tys. | % |
| Warszawa | 60,2 | 39,8 | 19,1 | 12,6 | 49,5 | 32,8 | 6,3 | 4,3 |
| Łódź | 31,8 | 36,9 | 3,2 | 4,3 | 31,4 | 36,5 | 5,0 | 5,9 |
| Wilno | 10,2 | 44,1 | 2,0 | 12,9 | 6,6 | 28,5 | 4,0 | 1,9 |
| Kraków | 7,5 | 32,0 | 5,1 | 21,8 | 6,8 | 29,0 | 1,0 | 0,7 |
| Lwów | 14,4 | 32,7 | 8,2 | 18,8 | 14,3 | 32,5 | 3,0 | 0,6 |

Brak nam danych dla jeszcze jednego miasta większego, Białegostoku, w którym duża ilość robotników żydowskich skoncentrowana jest w przemyśle włókienniczym. Według danych szacunkowych w samym Białymstoku było w roku 1931 około 12 tysięcy robotników żydowskich.

Dane powyższej tablicy potwierdzają postawioną przez nas tezę, że im większe miasto, im większy ośrodek przemysłowy, tym większy udział Żydów w grupach proletariackich.

Największy odsetek robotników żydowskich znajduje się w Łodzi — 36,5%, na drugim miejscu idzie Warszawa — 32,8%, Lwów — 32,5%, potem Kraków — 29,0% i Wilno — 29,0%.

O ile weźmiemy wszystkie trzy grupy proletariackie razem (pracownicy umysłowi, robotnicy i chalupnicy), udział ich przedstawia się następująco:

Odsetek grup proletariackich w stos. do wszystkich zawodowo-czynnych Żydów:

| | | |
|-------------|---|------|
| W Warszawie | — | 49,7 |
| W Łodzi | — | 53,9 |
| W Krakowie | — | 51,5 |
| W Wilnie | — | 43,1 |
| We Lwowie | — | 52,1 |

W Łodzi, Lwowie i Krakowie więcej niż połowa czynnych faktycznie należy klasy najemnej, w Warszawie — prawie połowa, w Wilnie — powyżej $\frac{1}{5}$. Im mniejsze miasta w ośrodkach nieuprzemysłowionych — tym mniejszy odsetek robotników żydowskich.

Odsetek robotników żydowskich:

| | | |
|---------------------|---|------|
| W woj. wileńskim | — | 13,9 |
| " " tarnopolskim | — | 17,6 |
| " " lwowskim | — | 18,3 |
| " " krakowskim | — | 19,9 |
| " " stanisławowskim | — | 21,7 |
| " " wołyńskim | — | 19,6 |
| " " kieleckim | — | 22,0 |

Warto zaznaczyć, że zbliżając się do większych miast napotykamy na pewne ośrodki podmiejskie, grawitujące do ośrodków przemysłowych. Zjawiska powyższe występują właśnie w tych województwach, w których znajdują się mniejsze ośrodki przemysłowe.

Powróćmy do zagadnienia społecznego charakteru średniej warstwy żydowskiej, spauperyzowanego drobno-mieszczanstwa, stojącego na progu przyłogowego chałupnika i robotnika, to jest do grupy t. zw. „samodzielnich niezadłużających sił najemnych”.

Liczebność tej grupy pozostaje w stosunku odwrotnym do stopnia uprzemysłowienia poszczególnych dzielnic. Podczas gdy w całej Polsce odsetek wspomnianej grupy wynosi 55,6% wszystkich zawodowo-czynnych Żydów, to w Warszawie odsetek ten wynosi już tylko 39,8%, w Łodzi — 36,9%. Na tym samym poziomie więcej znajdują się Kraków i Lwów; Wilno odbiega od przeciętnej wskutek stosunkowo małego uprzemysłowienia tego miasta.

W dzielnicach mało uprzemysłowionych, o przewadze wiejskiej ludności małych miasteczek, odsetek t. zw. grupy drobnomieszczanstwa żydowskiego wynosi:

| | | | | | |
|------------------|---|------|------------|-------------------|-------|
| w woj. wileńskim | — | 74,1 | wszystkich | zawodowo-czynnych | Żydów |
| " " lubelskim | — | 57,7 | " | " | " " |
| " " nowogrodz. | — | 67,5 | " | " | " " |
| " " wołyńskim | — | 67,4 | " | " | " " |

Przyczyny tego zjawiska są jasne: rodzaje zajęcia i brak mechanizacji warsztatów pracy, daleko posunięta indywidualność rzemieślnika i kupca żydowskiego, potrzeby konsumenta — wywarły decydujący wpływ na strukturę społeczną ludności żydowskiej. Rozwój czy też raczej regresja i zacofanie — szły w dwóch kierunkach: poziomym i pionowym, uzależnionych od warunków geograficznych i przyrodniczych.

W okresach silnego postępu gospodarczego, wzmożenia potencjału wytwórczego, element ten, ruchliwy i elastyczny, mógłby odegrać dużą rolę w przyspieszeniu tych procesów. Odrrotnie: zastój, upadek gospodarczy, depresja — szczególnie dotkliwie uderzają w mieszczaństwo żydowskie, wzmagając bierność gospodarczą tej licznej grupy ludnościowej miast polskich.

Wracając jeszcze do przytoczonych wyżej tablic (17 i 18) chcemy w dalszym ciągu kilka jeszcze słów poświęcić grupie „samodzielných, zatrudniających siły najemne”. Grupę tę należy uważać za trzon burżuazji żydowskiej. Ogółem w roku 1931 wspomniana grupa liczyła 75 tysięcy zawodowo-czynnych. O ile przyjmujemy, że grupa samodzielnych niezatrudniających najemnych sił — jak również grupa „z nieokreślonym stanowiskiem społecznym”, zawierają w sobie pewną ilość zamożnych, mianowicie część wolnych zawodów i właścicieli domów, których to grup łączą liczebność można określić na około 70.000⁷⁾ otrzymamy wówczas liczbę 150.000 zawodowo-czynnych, samodzielnych, należących do grup gospodarczo i społeczno dobrze sytuowanych.

Odsetek pierwszej grupy samodzielnych jest najwyższy (poza woj. zachodnimi, gdzie wogóle mało jest Żydów) w m. Krakowie, więcej bowiem niż $\frac{1}{8}$ ogółu Żydów należy do t. zw. grupy zamożnych. Na drugim miejscu idą miasta: Lwów (9,4%) i woj. krakowskie (9,6%), dalej Wilno (8,4%), Warszawa (1,7%), Łódź (7,3%), wreszcie na ostatnim miejscu — woj. lubelskie (4,3%) i wołyńskie (4,4%).

Oczywiście, że liczby względne omawianej grupy w poszczególnych województwach stoją w ścisłym związku ze stopniem uprzemysłowienia danej dzielnicy i danego miasta. W woj. wileńskim np. odsetek samodzielnych wynosi 4% ogółu zawodowo-czynnych Żydów, przy liczbie bezwzględnej 823 podczas gdy w woj. lubelskim odnośny odsetek wynosi też 4,6% przy bezwzględnej liczbie 4.482 samodzielnych.

Istnieje również pewna współzależność pierwszej grupy samodzielnych i grupy proletariackiej. Odsetki rosną w jednej i drugiej grupie równolegle. Tam gdzie mamy stosunkowo większą ilość samodzielnych, tam też wyższy jest odsetek robotników i pracowników umysłowych. Zjawiska powyższe wy-

⁷⁾ Liczbę samodzielnych w grupach wolnych zawodów szacujemy na 45.000 i właścicieli domów na 25.000 ($\frac{1}{4}$ ogólnej liczby samodzielnych gałęzi III — „wynajem pomieszczeń i zakłady gastronomiczne”).

stępują przede wszystkim w większych miastach: Warszawa, Łódź, Kraków i Lwów daje $\frac{1}{3}$ wszystkich samodzielnych Żydów całej Polski, odsetek zaś robotników we wspomnianych 5-ciu miastach wynosi $\frac{2}{5}$ wszystkich robotników żydowskich całej Polski.

Powyższe uwagi dotyczą, jak wskazaliśmy, hierarchii społecznej żydostwa polskiego.

Spróbujemy teraz zanalizować materiały dotyczące powyższego zagadnienia z punktu widzenia gospodarczego, więc w kombinacji z poszczególnymi działami zawodów.

Tabl. 19, Ludność żydowska zawodowo czynna według stanowiska społecznego i zawodów w roku 1931

a) Liczby bezwzględne

| Zawód | Razem | Samodzielni zatrudniający siły najemne | Samodzielni nie zatrudniający sił najemnych | Prac. umysł. | Robotnicy | Chatownicy | Nieokreślony |
|----------------------|-----------------|--|---|---------------|----------------|---------------|---------------|
| Ogr. leśn. i ryboł. | 3.217 | 137 | 2.227 | 183 | 670 | — | — |
| Górn. i przemysł | 506.678 | 45.053 | 225.039 | 21.110 | 193.123 | 22.353 | — |
| Handel | 428.827 | 23.699 | 337.009 | 26.255 | 41.864 | — | — |
| Komunikacja | 38.818 | 1.180 | 29.809 | 2.219 | 5.610 | — | — |
| Służba publiczna | 19.875 | 1.226 | 1.962 | 12.213 | 4.474 | — | — |
| Szkolnictwo | 31.373 | 361 | 13.615 | 15.634 | 1.763 | — | — |
| Lecznictwo | 32.995 | 3.722 | 13.946 | 6.377 | 8.940 | 10 | — |
| Służba domowa | 20.298 | — | — | — | 20.298 | — | — |
| Bez pracy zarobkowej | 30.236 | — | — | — | — | — | 30.236 |
| Zawód nieokreślony | 10.688 | 4 | 115 | 7.926 | 681 | — | 1.962 |
| Razem: | 1123.005 | 75.382 | 623.722 | 91.917 | 277.423 | 22.363 | 32.198 |

b) w odsetkach

| | | | | | | | |
|---------------------------|--------------|------------|-------------|------------|-------------|------------|------------|
| Ogrod. leśnictwo i ryboł. | 100,0 | 4,3 | 69,2 | 5,7 | 20,8 | — | — |
| Górnictwo i przemysł | 100,0 | 8,9 | 44,4 | 4,2 | 38,1 | 4,4 | — |
| Handel | 100,0 | 5,5 | 78,6 | 6,1 | 9,8 | — | — |
| Komunikacja | 100,0 | 3,0 | 76,7 | 5,7 | 14,6 | — | — |
| Służba publ. | 100,0 | 6,2 | 9,9 | 61,4 | 22,5 | — | — |
| Szkolnictwo | 100,0 | 1,1 | 43,4 | 49,8 | 5,7 | — | — |
| Lecznictwo i higiena | 100,0 | 11,3 | 42,3 | 19,3 | 27,1 | — | — |
| Służba domowa | 100,0 | — | — | — | 100,0 | — | — |
| Bez pracy zar. | 100,0 | — | — | — | — | — | 100,0 |
| Zawód nieokr. | 100,0 | — | 1,1 | 74,2 | 6,4 | — | 18,3 |
| Ogółem | 100,0 | 6,7 | 55,5 | 8,2 | 24,7 | 2,0 | 2,9 |

Powyższe tablice są bardzo pouczające i dają jaskrawy obraz struktury społecznej Żydów w odrębnych działach gospodarczych.

Widzimy, że na każdych 100 Żydów w ogrodnictwie i leśnictwie — prawie $\frac{3}{4}$ (69%) rekrutuje się z samodzielnych, niezatrudniających sił najemnych $\frac{1}{5}$ składa się z robotników; drobne odsetki przypadają na samodzielnych, zatrudniających siły najemne i na pracowników umysłowych. Wspomniany dział zawodowy nie jest tak bardzo charakterystyczny, gdyż cała grupa liczy w całej Polsce zaledwie 3.217 zawodowo-czynnych. Przy dalszej analizie szczegółowej zobaczymy, z jakich właściwie zawodów grupa ta się rekrutuje, wreszcie gdzie jest najbardziej skoncentrowana.

Najbardziej charakterystyczne są jednak dla nas grupy masowe, w których przemysł, rzemiosło i handel, które skupiają, jak wiadomo, 83,5% wszystkich zawodowo-czynnych Żydów.

Do grupy przemysłowo - rzemieślniczej wchodzi dwa zasadnicze elementy: samodzielnii niezatrudniający sił najemnych, stanowiący 45% wszystkich zawodowo-czynnych, i robotnicy — prawie $\frac{2}{5}$ ogółu. W tej grupie mamy 5% chałupników i pracowników umysłowych. Element proletariacki stanowi w razem w grupie przemysłowej 50% ogółu zawodowo-czynnych tej grupy.

Inaczej już przedstawia się grupa handlowa. Tu drobno-mieszczańscy (samodzielnii niezatrudniający sił najemnych) wynosi $\frac{4}{5}$ całej tej grupy. Robotnicy w handlu reprezentowani są zaledwie w wysokości 10%, pracownicy umysłowi — 6%, samodzielnii zatrudniający siły najemne — 5,5%.

Komunikacja posiada $\frac{4}{5}$ samodzielnych niezatrudniających sił najemnych (furmaństwo). Robotnicy stanowią tu około 15% wszystkich czynnych tej grupy, pracownicy umysłowi — 6%.

Służba publiczna ze względu na swój specyficzny charakter składa się prawie wyłącznie ze sfer pracowniczych (90%). Samodzielność tej grupy występuje prawie wyłącznie w adwokaturze, notariacie i t. p.

W szkolnictwie połowa przypada na sfery pracownicze, druga połowa na samodzielnych niezatrudniających sił najemnych (grupa: „wychowanie i oświata pozaszkolna“).

W lecznictwie połowa rekrutuje się ze sfer pracowniczych, $\frac{2}{5}$ stanowią samodzielnii niezatrudniający sił najemnych (lekarze), wreszcie $\frac{1}{10}$ — samodzielnii zatrudniający siły najemne (właściciele lecznic, zakłady lecznicze, apteki i pracownie analiz lekarskich, fryzjerzy, pralnie).

Służba domowa — cała — należy oczywiście do grupy robotniczej. Zostałe dwa działy mają charakter przeważnie robotniczy.

Z powyższych uwag można stworzyć 4 zasadnicze klasy zawodów o charakterze socjalnym: do pierwszej zaliczymy działy zawodowe, w których grupy pracownicze przeważają i stanowią 100 i 75% wszystkich zawodowo-czynnych danego działu, więc: służbę domową, pozostających bez pracy zarobkowej, mających zawód nieokreślony, służbę publiczną i szkolnictwo.

Do drugiej klasy zaliczamy grupy o charakterze socjalnym, grawitującym do grupy chałupniczo-robotniczej. Tu mamy na myśli grupę przemysłowo-rzemieślniczą, która formalnie posiada już więcej niż połowę robotników i pracowników, faktycznie zaś ma jeszcze w potencjale dość dużą grupę elementów proletaryzujących się. Grupę tę uważamy za płynną i znajdującą się w ciągłym ruchu, który w konsekwencji przyczyni się do wzrostu sił najemnych.

Pozostaje dość skromna w liczbach klasa grup posiadających, na które składają się wielki przemysł i handel. Tendencja rozwojowa klasy ostatej idzie w kierunku pionowym: liczba bogatych nie zwiększa się, natomiast posiadane przez tę grupę placówki gospodarcze rozwijają się wśród dawnych właścicieli. Przemysł i handel, znajdujący się w rękach „samodzielnich”, wykazuje tendencje koncentracji rodzinnej. Uzasadnienie wspomnianego zjawiska znaleźć można nie tylko przez porównanie danych, dotyczących samodzielnych Żydów w Warszawie — za rok 1921 i za rok 1931. Pomijając różnicę w metodzie obliczania, która przyczynia się do powiększania ilości samodzielnych, powinien być nastąpić wzrost ilości placówek w okresie 1921—1931, wzrost ten jednak był stosunkowo mały.

Sumując nasze uwagi, dotyczące tablicy 19 pragniemy jeszcze uwytklić poruszone przez nas zagadnienie przez następujące zestawienie, obliczone w sposób odwrotny. Otrzymamy, mianowicie, odpowiedź na pytanie: Ile osób przypada dla każdego działu zawodowego na 100 samodzielnych, pracowników i robotników (tabl. 20)⁸⁾.

Tabl. 20. Ludność żydowska czynna zawodowo w Polsce wg. stanowiska społecznego i działów zawodu w liczbach względnych w r. 1931.

| Z a w ó d | Stanowisko społeczne | | | | |
|---|----------------------|------------|--------------------|-------------------|----------------------------|
| | Ogółem | Samodziel. | Pracownik umysłowy | Robotn. i chałup. | Nieokreśl. stan. społeczne |
| Ludność poza rolnictwem | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 |
| Ogrodnictwo, leśnictwo i rybołówstwo | 0,3 | 0,3 | 0,2 | 0,2 | — |
| Górnictwo i przemysł | 46,6 | 40,4 | 23,5 | 73,2 | — |
| Handel i ubezpieczenia | 39,5 | 53,8 | 29,3 | 14,2 | — |
| Komunikacja i transport | 0,2 | 0,3 | 0,0 | 0,1 | — |
| Służba publiczna, zw. wyznaniowe, inst. społeczne | 1,8 | 0,5 | 13,6 | 1,5 | — |
| Szkolnictwo, oświata i kultura | 2,9 | 2,1 | 17,4 | 0,6 | — |
| Lecznictwo i higiena | 3,0 | 2,6 | 7,1 | 3,1 | — |
| Służba domowa | 1,9 | — | — | 6,9 | — |
| Pozostałe działy | 3,8 | 0,0 | 8,9 | 0,2 | 100,0 |

Widzimy, iż na każdym 100 samodzielnych 95 rekrutuje się z górnictwa, przemysłu i handlu, z tego więcej niż połowa z handlu. Pozostałe działy zawodowe mają bardzo niski odsetek samodzielnych.

⁸⁾ układ tablicy dostosowano dla umożliwienia porównania z danymi roku 1921.

Na każdym 100 pracowników umysłowych — 29 przypada na handel, 23 na przemysł, 17 na szkolnictwo, 13 na służbę publiczną.

Na każdym zaś 100 robotników i chałupników, 87 rekrutuje się z przemysłu i handlu, 7 — ze służby domowej. Pozostałe zawody mają bardzo niski odsetek robotników.

Powyższe dane uzupełniają obraz specyficznej struktury społecznej Żydów.

Dla wyraźnego podkreślenia jednostronności tej struktury społecznej, spróbujemy przeprowadzić porównanie ze strukturą społeczną ludności nieżydowskiej.

Tabl. 21. Ludność nieżydowska według stanowiska społecznego i zawodów (w odsetkach) w r. 1931

| Z a w ó d | Zawodowo—czynni | | | | | | Nieokr. stanow. społ. |
|--|-----------------|------------------------------|---------------------------------|--------------|-----------|------------|-----------------------|
| | Razem | Samodz. zatrudn. siły najem. | Samodz. niezatrudn. siły najem. | Prac. umysł. | Robotnicy | Chałupnicy | |
| Ograd. leśnictwo i rybołówstwo | 100,0 | 2,7 | 14,6 | 11,3 | 71,4 | — | — |
| Górnictwo i przemysł | 100,0 | 3,6 | 2,0 | 4,2 | 88,6 | 1,6 | — |
| Handel i ubezpiec. | 100,0 | 6,4 | 43,9 | 14,9 | 34,8 | — | — |
| Komunikacja i transport | 100,0 | 0,5 | 6,0 | 20,7 | 72,8 | — | — |
| Służba publ. koś. | 100,0 | 0,7 | 1,7 | 56,1 | 41,5 | — | — |
| Szkoln. ośw. kult. | 100,0 | 0,5 | 8,3 | 76,3 | 14,9 | — | — |
| Lecz. hig. i in. | 100,0 | 5,0 | 27,6 | 22,2 | 45,2 | — | — |
| Służba domowa | 100,0 | — | — | — | 100,0 | — | — |
| Bez pracy zarobkowej | 100,0 | — | — | — | — | — | 100,0 |
| Osoby o zaw. nieokr. | 100,0 | 0,1 | 1,8 | 39,4 | 52,4 | 0,8 | 5,5 |
| Ogółem | 100,0 | 2,6 | 15,7 | 13,1 | 58,3 | 0,7 | 9,6 |

Pierwszy rzut oka na cytowaną wyżej tabelicę wskazuje charakter socjalny ludności nieżydowskiej. Widzimy, iż na 100 nie-Żydów w Polsce w zawodach pozarolniczych zaledwie 2,6 osób należy do grupy samodzielnych, zatrudniających siły najemne, 15,7 osób do samodzielnych, nie zatrudniających sił najemnych, razem więc grupa „posiadających” w klasyfikacji zawodowej stanowi $\frac{1}{6}$ wszystkich zawodowo czynnych nie-Żydów w Polsce. Najwięcej samodzielnych nie-Żydów mamy w handlu, gdyż powyżej połowy wszystkich czynnych w tym zawodzie (50,3%). Jest to zrozumiałe ze względu na charakter zatrudnienia w tym zawodzie. Na drugim miejscu idzie grupa zawodowa „lecznictwo i higiena”, w której $\frac{1}{8}$ zawodowo czynnych nie-Żydów stanowią „samodzielni”. Wreszcie grupa „ogrodnictwa” daje około $\frac{1}{8}$ samodzielnych.

Grupy proletariackie dają razem 72% wszystkich zawodowo czynnych nie-Żydów w Polsce. Wliczamy tu przede wszystkim robotników najemnych (58,3%), pracowników umysłowych (13,1%) i chałupników (0,7%).

O ile zastosujemy tę samą metodę klasyfikacji materiału, czyli zgrupowania w pewne t. zw. bloki zawodów o charakterze socjalnym, tak jak uczyni-

liśmy to przy analizie danych odnośnie ludności żydowskiej, otrzymamy następujący obraz:

Pierwszy blok: działy zawodowe, w których grupy pracownicze przeważają i stanowią 90—100% wszystkich zawodowo czynnych danego zawodu: służba domowa, górnictwo i przemysł, komunikacja i transport.

Drugi blok: Działy zawodowe, w których pracownicy umysłowi przeważają, więc: szkolnictwo i oświata, służba publiczna, ogrodnictwo, osoby o nieokreślonym stanowisku w zawodzie.

Trzeci blok: Handel i ubezpieczenia, lecznictwo i higiena.

Jak widzimy, struktura społeczna ludności nie-żydowskiej w Polsce poza rolnictwem ma swoją fizjonomię wyraźną i jest w niektórych działach zupełnie odmienna od żydowskiej.

Porównanie uczynimy właśnie w tych działach o jaskrawych różnicach społecznych.

Weźmy np. dział przemysłowo - rzemieślniczy (górnictwo i przemysł).

| | u Żydów | u nie-Żydów |
|------------------------------------|---------|-------------|
| Samodz. zatrudn. siły najemne | 8,9 | 3,6 |
| Samodz. nie zatrudn. sił najemnych | 44,4 | 2,0 |
| Praca umysłowa | 4,2 | 4,2 |
| Robotnicy | 38,1 | 88,6 |
| Chałupnicy | 4,4 | 1,6 |
| Ogółem | 100,0 | 100,0 |

Pierwsza grupa samodzielnych jest u Żydów 2,5 razy większa, niż u nie-Żydów, aczkolwiek w liczbach absolutnych ilość samodzielnych wynosi we wspomnianym dziale około 73 tysięcy na 45 tysięcy Żydów. Niestety, na podstawie posiadanych materiałów nie możemy ustalić siły gospodarczej jednostek samodzielnych Żydów, ani też nie-Żydów. Pragniemy tu jednak zaznaczyć, że wpływ na kształtowanie się tej grupy samodzielnych wywierają specjalne gałęzie przemysłowe wielkiej wagi gospodarczej, w pierwszym zaś rzędzie gałęzie ciężkiego przemysłu.

A teraz druga grupa „samodzielnych nie zatrudniających sił najemnych” w dziale „przemysłu i rzemiosła” wynosiła na każdych 100 Żydów 44,4; u nie-Żydów zaś — 2,0, czyli 20 razy mniej niż u Żydów. W liczbach bezwzględnych liczba nie-Żydów tego działy wynosi 409 tysięcy, liczba Żydów — 225 tysięcy.

Oblicze społeczne tej grupy zawodowej występuje tu z całą jaskrawością. Żydzi „samodzielni” skoncentrowani są przeważnie w działach zawodowych o charakterze rzemieślniczym i drobnej wytwórczości. Dość wskazać, że z wyżej

wspomnianej liczby 225 tysięcy żydowskich „samodzielnych” w grupie przemysłowo-rzemieślniczej przypada na przemysł odzieżowy 119,427 osób.

Jeśli chodzi o przewidywania na przyszłość, sądzić należy, że liczebność tej grupy („samodzielnych niezatrudniających sił pomocniczych”) zmniejszać się będzie zarówno u Żydów jak u nie-Żydów, przy czym jednak u Żydów „przejście” to będzie się odbywać bardziej powolnie i ewolucyjnie. Trzeba bowiem pamiętać, iż przebudowa struktury społecznej u Żydów i nie-Żydów postępuje zupełnie innymi drogami: ze względu na bez porównania większe zacieśnienie możliwości znalezienia ujścia zarówno dla dzisiejszej armii „samodzielnych”, jak też dla rekrutującego się z tej dziedziny przyrostu. Rozwój stosunków pójdzie tu zapewne po linii powstania pewnych punktów „tranzytowych”, to znaczy, że przejścia z jednej grupy socjalnej do drugiej odbywać się będą etapami, najpierw do chałupnictwa, później dopiero do grupy robotniczej. Przepuszczenia tego rodzaju znajdują potwierdzenie w obserwacji procesów naturalnych, między innymi we wzroście liczby chałupników-Żydów, pochodzących przeważnie z grupy zdeklasowanych rzemieślników.

Przejdźmy teraz do analizy porównawczej grupy robotniczej. Jak widać z tablicy 19 i 21, przypada na 100 Żydów zawodowo czynnych w dziale przemysłowo-rzemieślniczym 38,1 robotników, u nie-Żydów — 88,6, czyli 2,25 razy więcej niż u Żydów. Ogółem wspomniany dział zawodowy liczy 2.448 tysięcy robotników nie-żydowskich; liczba robotników żydowskich wynosi 277 tysięcy.

Z powyższego widać, iż charakter struktury społecznej pozarolniczej ludności nie-żydowskiej i żydowskiej zawodowo czynnej jest diametralnie różny; 90% ludności nie-żydowskiej w grupie przemysłowej należy do grup proletariackich, u Żydów powyżej ²/₅, z tendencją stałego wzrostu.

Trochę inaczej przedstawia się sytuacja porównawcza w handlu, wygląda ona jak następuje:

| | Żydzi | nie-Żydzi |
|--|-------|-----------|
| Samodzielni, zatrudniający siły najemne | 5,5 | 6,4 |
| Samodzielni, nie zatrudniający sił najemnych | 78,6 | 43,9 |
| Pracownicy umysłowi | 6,1 | 14,9 |
| Robotnicy | 9,8 | 34,8 |
| Razem | 100,0 | 100,0 |

Widzimy, że w pierwszej grupie samodzielnych nie-Żydzi przewyższają Żydów prawie o 20%. Ogółem takich samodzielnych mieliśmy w r. 1931: Żydów — 23.700, nie-Żydów — 25.700. Jeszcze bardziej dobitnie przedstawiają się dane o przedsiębiorstwach handlowych. Odsetek nieżydowskich przedsiębiorstw handlowych w pierwszych kategoriach wynosił w roku 1933 — 58%. Większe jednostki handlowe przechodzą do kapitału anonimowego, akcyjnego.

Inaczej już wygląda sytuacja, gdy zbliżamy się do elementów mieszczańskich, do drobnego handlu. Tu Żydzi przewyższają o 70% liczbę nie-Żydów

(liczba Żydów — 337 tysięcy, nie-Żydów — 174 tysięcy). Jako ekwiwalent występuje u nie-Żydów liczniejszy element proletariacki, powyżej $\frac{1}{3}$ robotników i prawie $\frac{1}{6}$ pracowników umysłowych. Razem więc na każdych 100 czynnych nie-Żydów w handlu mamy prawie połowę elementu proletariackiego, u Żydów — tylko $\frac{1}{6}$. Oczywiście, strukturę społeczną nie-Żydów w handlu uważać należy za wiele zdrowszą, przy czym nadmierne rozdrobnienie handlu u Żydów znajduje wytłumaczenie w szeregu przyczyn wtórnych, między innymi zaś w fakcie, że drobny handel żydowski jest wynikiem drobnego rzemiosła i drobnego przemysłu, jest kontynuatorem układu stosunków w tamtej grupie zawodowej.

Porównanie struktury społecznej żydowskiej i nieżydowskiej i wynikających stąd różnic warto przeprowadzić jeszcze w kilku działach zawodowych o cechach charakterystycznych:

W dziale „komunikacja i transport” sytuacja przedstawia się, jak następuje:

| | Żydzi | nie-Żydzi |
|--|-------|-----------|
| Samodzielni, zatrudniający siły najemne | 3,0 | 0,5 |
| Samodzielni, nie zatrudniający sił najemnych | 76,7 | 6,0 |
| Pracownicy umysłowi | 5,7 | 20,7 |
| Robotnicy | 14,6 | 72,8 |

Nie-Żydzi skoncentrowani są przeważnie w państwowych przedsiębiorstwach (koleje, miejskie przedsiębiorstwa komunikacyjne i inne). Siłą rzeczy nie-Żydzi występują tu jako najemni w 93%. Ogółem liczba zawodowo czynnych nie-Żydów w dziale komunikacji wynosi 314 tysięcy, liczba Żydów zaś wynosi tylko 39 tysięcy. Ostatnia grupa reprezentuje w większości dorożkarzy, tragarzy, ostatnio trochę szoferów i właścicieli samochodów.

Te same zjawiska występują mniej więcej w dziale zawodowym: „służba publiczna, szkolnictwo i oświata”; wszędzie oczywiście u nie-Żydów przeważa element najemny. U Żydów jest inaczej. W szkolnictwie i kulturze np. powyżej $\frac{2}{5}$ Żydów należy do „samodzielnych”. Mowa tu o właścicielach szkół, chederów, czytelników itp.

Odbiega nieco od powyższych stosunków sytuacja w dziale „lecznictwo”.

| | Żydzi | nie-Żydzi |
|--|-------|-----------|
| Samodzielni, zatrudniający siły najemne | 11,3 | 5,0 |
| Samodzielni, nie zatrudniający sił najemnych | 42,3 | 27,6 |
| Pracownicy umysłowi | 19,3 | 22,2 |
| Robotnicy | 27,1 | 45,2 |

Różnice, występujące w tym dziale zawodowym, pochodzą przede wszystkim stąd, że zaliczeni zostali tu lekarze tylko wolno praktykujący, reszta

zaś lekarzy, którzy pracują w szpitalach, ubezpieczalniach społecznych i t. d. zaliczeni zostali do działu zawodowego „służba publiczna”. Biorąc pod uwagę, że odsetek wspomnianej grupy zawodowej jest u nie-Żydów o wiele większy, niż u Żydów, musiało to oczywiście wpłynąć na zmniejszenie się liczby nie-Żydów w dziale zawodowym „lecznictwo”, szczególnie zaś na stanowisku społecznym „samodzielnym”. Po uwzględnieniu powyższych momentów, struktura społeczna Żydów i nie-Żydów w tym dziale będzie podobna.

IV. Praca najemna i bezrobocie u Żydów.

Z poprzednich rozdziałów wiemy już, że ogólna ilość robotników-Żydów poza rolnictwem (zawodowo czynnych) wynosi we wszystkich działach zawodowych 277 tysięcy osób, stanowiąc 24,6 wszystkich zawodowo czynnych Żydów. Czynni i bierni robotnicy stanowią razem 410 tysięcy osób.

Tabl. 22. Robotnicy i bezrobotni w roku 1931

| Województwa i miasta | Robotnicy | | | Robotnicy — żydzi * | | |
|--------------------------------|-----------|---------------|------|---------------------|---------------|------|
| | Ogółem | w tym bezrob. | % | Ogółem | w tym bezrob. | % |
| Ogółem | 2750.899 | 603.377 | 21,1 | 275.309 | 77.789 | 28,2 |
| Warszawa | 284.871 | 64.739 | 22,7 | 49.508 | 17.016 | 34,3 |
| Woj. warszawskie | 187.560 | 48.530 | 25,9 | 16.665 | 5.254 | 31,5 |
| Łódź | 197.343 | 60.474 | 30,6 | 31.424 | 10.164 | 32,3 |
| Woj. łódzkie | 167.342 | 37.872 | 22,6 | 16.241 | 4.597 | 28,3 |
| Woj. kieleckie | 280.277 | 72.732 | 25,9 | 24.879 | 6.426 | 25,8 |
| Woj. lubelskie | 105.076 | 20.112 | 19,1 | 22.082 | 6.177 | 27,9 |
| Woj. białostockie | 89.157 | 17.455 | 19,5 | 17.182 | 5.224 | 30,4 |
| Woj. poleskie | 33.847 | 5.132 | 15,1 | 8.083 | 2.362 | 29,2 |
| Woj. wołyńskie | 62.246 | 7.800 | 12,5 | 12.524 | 2.804 | 22,3 |
| Poznań | 64.719 | 15.648 | 24,1 | — | — | — |
| Woj. poznańskie | 194.130 | 55.079 | 28,3 | — | — | — |
| Woj. pomorskie | 118.623 | 27.870 | 24,5 | — | — | — |
| Woj. śląskie | 301.920 | 72.078 | 23,8 | — | — | — |
| Wilno | 38.467 | 8.825 | 22,9 | 6.606 | 1.836 | 27,8 |
| Woj. wileńskie | 32.172 | 2.689 | 28,3 | 2.512 | 521 | 20,7 |
| Woj. nowogródzkie | 32.324 | 3.572 | 11,5 | 4.893 | 1.237 | 25,2 |
| Kraków | 58.069 | 7.635 | 13,1 | 6.893 | 1.485 | 21,5 |
| Woj. krakowskie | 171.327 | 34.266 | 20,0 | 8.452 | 1.931 | 22,8 |
| Lwów | 76.707 | 12.688 | 16,5 | 14.305 | 4.179 | 29,2 |
| Woj. lwowskie | 126.870 | 15.647 | 12,3 | 14.714 | 2.910 | 19,8 |
| Woj. stanisławowskie | 73.917 | 8.575 | 11,6 | 10.345 | 2.253 | 21,7 |
| Woj. tarnopolskie | 53.935 | 3.959 | 7,3 | 28.001 | 1.413 | 17,6 |

Zagadnienie robotników żydowskich wiąże się poniekąd ze sprawą bezrobocia. Poswięcimy tedy kilka słów rozmieszczeniu w roku 1931 robotników i bezrobotnych w poszczególnych dzielnicach kraju, uwzględniając szczególnie

*) bez woj. zachodnich.